

Załączniki Warsztat edukacyjny „Listy do Henia”

Załącznik 2.1 – wydruk x 1.

Zestaw I: zdjęcia 1-8,
Zestaw II: zdjęcia 9-16.

KURIER LUBELSKI

PISMO CODZIENNE.

KRYZYS FRANCUSKI

Premier Laval rozpoczął mozolneady z przewodniaki stronnictw francuskich nad nową konfiguracją obowiadowego w Trzeciej Republice. Ta nas te częste w parlamencie cuskim palabry, w czasie których surażą się różne formułki „unii republikanów”, „koncentracji republikańskiej”, „koncentracji lewicowej”, lub „rta lewicowej”, przedstawiają słotowo mniejszy interes, aniżeli samotrze obecnie otwartego — ponad elką wątpliwość — prezydenta poliego we Francji.

Je jest to formalne przesilenie rzaje, ponieważ premier Laval rozpołta wciąż jeszcze w ciastach parlamentarnych większość (acz tonięjącą samą, na której operowały sięly p. Tardieu. Względnie od inicypry prezydenta Republiki oraz siera zależy dzisiaj, czy zmiany w zecie ograniczą się do jego rekonktrcji, czy też obrona zostanie formałny rząd i powołania do życia ego zespołu ministrów. Rekonstrukcje obejmie w każdym razie teki najniejsze. Umarł p. Maginot, odchood władzy p. Briand. Ich miejsce ją nowi ludzie.

Co to zmiany daleko idące. Każdy, czy stosunki francuskie, wie doę, jaka rolę odgrywał w powojenfrancji Maginot, kilkakrotny miz wojny, człowiek bez efektownej, wyższej pracy i uzmienniej pańowej czujności. Obejmował on ją misje nie jako „cywil” i nietylako poseł, ale w pierwszym rzę jako kombatan i inwalida wojen jako przedstawiciel ludzi z okopów, teśliwy dla p. Poincaręgo los, po fi obok niego takiego właśnie czioła. Był on duszą akcji okupacyjw zagłębiu Ruhr i duszą oporu ciwko ewakuacji kraju nadreńskie.

Był dobrym obrońcą traktatu werskiego i zwolennikiem „silnej ręki” osunku do Niemiec. Na powojenwielkość Rajmunda Poincaręgo da się nie tylko osobisty trud i działawielkiego męża stanu, ale także i wartości, które wniosła mu przy i współpraca Maginota.

Był też Maginot w ostatnich gabiłach jak gdyby zastępcą schorzałe i starzającego Poincaręgo, wyrażał mu narzekaniem jakoby szata obecny „poincarysty” w rządach Francji. Na jego stanowia składają głowprzeszkodę w uzyskaniu porozumia między grupami centrowcami a kinstwem radykalów.

Przezogólny zbieg okoliczności sprazę p. Laval traci równocześnie i współpracę Maginota i Brianda. P. Briand zdecydował się podobno ostanicznie na opuszczenie tego posterunku na Quai d'Orsay, który zajmował od kilkadziesiąt lat. Odejdzie z placówki człowiek zlanymy i stary, aktualna konstytucja, oraz manewry polityczne uniemożliwiły mu osiągnięcie w pierwszym roku godności Prezydenta Republiki, a ostatnia wielka praca jego — budowa Federacji państw europejskich z każdym dniem staje się w coraz większym stopniu interesem na siłach walczą o interesy francuskie w Lozannie, czy na kontie rozbiorowej, a zapewne od kapitulacji kanclerza Brüninga i politycznym i kanclerskim oświadczeniem, definitywnie zrywające plany, jako dnia decydujący, który w przyszłości zmusza go do wycofania się z szacze domow.

Przewidując półroczny „Temps” w sprawie, że ustąpienie Brianda oie nie oznacza jego idei, że idee te muszą

ostatecznie odnieść zwycięstwo nad narastającym prądem przeciwności. Rzeczywistość ma jednak swoje prawa; jest surowa i nieubłagana dla tych, którzy nie liczą się z jej wymogami.

P. Laval musi więc na nowo wiazać rozróżniające się nici rządów Trzeciej Republiki. Zmusza go do tego kryzys personalny, ale jeszcze więcej genetalny kryzys, w jaki wchodzi Francja w ślad za innymi narodami świata.

Kryzys gospodarczy pojawił się we Francji półno, ale przybrał ostrzejsze formy. Wobec niedostateczności danych statystycznych, wymieniane bywają różne cyfry bezrobotnych w kraju, mówi się to o dwustu, to nawet o sześciuset tysiącach pozabawionych pracy. Prasa francuska przynosi coraz to nowe nawoływania do walki z bezrobociem. Podobnie jak u nas po

uczają o niej wiernych biskupi, powstają przedowe komitety. Bezrobocie wywołuje fermenty w masach.

W tym momencie środowiska partyjne rozpoczynają kampanię wyborczą. Stronnictwa lewicowe są na razie w dobrej formie, czują oddźwięki w społeczeństwie i spodziewają się zwycięstwa w akcie powszechnego głosowania. Ferment, w jaki weszła Republika, może jednak wywołać liczne niespodzianki.

Dalszy rozwój nastrojów zależy w dużym stopniu od sytuacji międzynarodowej i od porzyci, jaką Francja zdoła zająć w nadchodzącej seji konferencji. Pod tym kątem widzenia p. Laval kieruje przegrupowaniem gabinetu, chcąc uzyskać dobor możliwie najsprawniejszych wspol pracowników.

A. Z.

Obląkańcze pomysły hitlerowców

Hitlerowiec Dane wydal broszurę p.t.: „Nowa arystrykracja”. W broszurze tej pisze on, co następuje: „Na 100 kobiet Niemiec, tylko 14 można zaliczyć do normalnie zbudowanych, 86 zaś posiada wady organiczne. Można Amiało przypisać, iż większość z tych kobiet posiada w swych żyłach krew mieszańców, napewno zaś sporą przymieszkę krwi słowiańskiej”. Dane proponuje zatem wprowadzenie w życie w państwie hitlerowskim nowej eugeniki, na podstawie której ogół dziewcząt i kobiet niemieckich będzie podzielony na IV grupy.

Do I grupy zaliczone będzie 10 proc. najlepszych osobników z pośród nadających się do małżeństwa; z tych związków małżeńskich powstanie nowa arystrykracja; do II grupy włączona zostanie reszta kobiet, zasadniczo nie obciążonych żadnymi wadami; do III grupy należą kobiety, których wyjściu zamąż nie sprzeciwiają się żadne względy państwowe i etyczne, ale które nie powinny mieć potomstwa, wreszcie do IV grupy te, którym nie będzie wolno wyjść zamąż w żadnym razie.

Śmierć b. królowej greckiej

FRANKFURT, 14.1. Zmarła tu b. królowa Grecji Zofia, siostra b. cesarza niemieckiego, w wieku 63 lat.

Niedoszły bratobójca

Najstarszy z trzech braci Kozaków (wony był głodem ziemi. Pragnienie posiadania spędzało mu sen z powiek, aż wreszcie podsunęło mu szatański pomysł. Postanowił wzbogacić się kosztem braci „gdy ich nie będzie—miał cały majątek będzie należał do mnie”. I od myśli przeszedł do czynu. Kiedy bowiem bracia jego przygotowywali sobie obiad—do mają wyspał im tużycny na szczyr.

Bracia jednak zaintrygowani dziwnym zachowaniem się najstarszego z nich — a jednocześnie wiedzeni przecuciem — obiadu nie spozyli.

Prawdopodobnie sprawa nie wyszaby na jaw, gdyby nie zbieg okoliczności. Przypadkowo dostał się bowiem do obiadu pies, który w chwili po zjedzeniu strawy—zdecbl. Wszczęto dochodzenia, w trakcie których pan Kozak przyznał się do planowanej zbrodni. Miłego bractwa przekazano odpowiednim władzom, a wieś Piotrowice (gm. Należczów) zmieniła się czasowo o jednego mieszkańca.

TELEGRAMY

Nowy rząd we Francji

PARYZ, 14.1. (tel. wł.). Dziś po północy udało się premierowi Lavalowi u konstytuować swój nowy gabinet. O godzinie 1-ej Laval udał się do pałacu Eliżęjskiego, gdzie prezydent zatwierdził listę nowego rządu.

Sprawy zagraniczne objął Laval, mini-

sterstwo wojny Tardieu, sprawy wewnętrzne po Lavalu dotychczasowy podsekretarz stanu Cahala, a ministerstwo rolnictwa po Tardieu objął podsekretarz stanu Foulde. Pozostali ministrowie — ci sami, co w poprzednim gabinecie.

Hohenzollern

BERLIN, 14.1. (tel. wł.). Rozpoczęły się już rozmowy międzypartyjne nad akcją wyborczą prezydenta Rzeczy. Istnieje projekt utworzenia specjalnego międzypartyjnego komitetu wyborczego, który miałby się zająć akcją przygotowawczą w tym sensie, by wszystkie partie wysunęły zgodnie kandydaturę marszałka

Hindenburga. Partje natodowo-socjalistyczna, niemiecko-narodowych i hitlerowców zamierzają wysunąć własną kandydaturę. Nie jest jeszcze pewnym, czy kandydatury hitlerowców będzie którykolwiek z Hohenzollernów, czy też jen. von Epp. Prawdopodobnie Hohenzollern.

Hoover nie interesuje się Europą

NOWY JORK, 14.1. Prasa amerykańska donosi, że wobec silnego kryzysu gospodarczego w Stanach Zjednoczonych prezydent Hoover stanowczo jest zdecydowany nie zajmować

się żadnymi sprawami europejskimi z wyjątkiem rozbrojenia, a całe swe siły poświęcić ciężkiej sytuacji własnego kraju.

„Times“ w obecnej sytuacji w Polsce

LONDYN, 13.1. „Times“ ogłasza dzisiaj na naczelnym miejscu obszerny artykuł swojego warszawskiego korespondenta o Polsce pod rządami Marszałka Piłsudskiego. Autor artykułu podkreśla, że w ciągu 6 lat system rządów, ustasowiony przez Marszałka Piłsudskiego, opanował całkowicie administrację, doprowadził kontrolę armii

do perfekcji i pozwał partje opozycyjne wszelkiego wpływu. Posiadając większość w obu izbach, rząd opierać się może na obecnym parlamencie aż do jesieni 1935 r. Rząd Marszałka Piłsudskiego walczy wytrwale nad opowianiem sytuacji gospodarczej, co według „Timesa“ udaje mu się w dużym stopniu.

Chiny rozpadają się

MOSKWA, 14.1. (tel. wł.). W poszczególne działościach Chin ujawniają się tendencje decentralistyczne, przy czym tworzone są komitety polityczne o charakterze rządów lokalnych. Poza istniejącymi już rządami w po-

łudniowo-zachodnim kantonie oraz w północno-wschodnich, obejmujących prowincje, położone na północ od muru chińskiego, ma być obecnie utworzony rząd północno-zachodni.

Ciągnięcie loterii państwowej

W pierwszym dniu ciągnięcia 3-ej klasy Loterii Państwowej padły następujące główne wygrane:

- Zł. 100.000 — Nr. 37989.
- Zł. 15.000 — 159296.
- Zł. 5000 Nr. 24694.
- Po 2000 zł. 154741.
- Po 1000 zł. 32418.
- Po 300 zł. 40056, 61866, 81942, 174630, 144830.

- Po 400 zł. 28224, 68276, 75784, 81231, 84246, 102261, 116976, 75784, 81231, 84246, 102261, 116976, 130629, 142111, 151801, 153619.
- 350. 2763. 10216. 12208. 12529.
- 15528. 26989. 27925. 28341.

LUBLIN. Ul. Szeroka.

Fot. J. Bulhak.

2. Ulica Szeroka / Szeroka street

3. Nowy cmentarz żydowski / The new Jewish cemetery

4. Ruiny dzielnicy żydowskiej / The ruins of the Jewish quarter

5. Uroczystość otwarcia Jesziwas Chachmej Lublin / Yeshivat Chachmei Lublin. Opening ceremony

6. Plac zamkowy / Castel Square

Opłata pocztowa korespondencja pocztowa

№ 230

„Lubliner Tugblat”

פרייז 15 נראשון

לובלינער טאגליכער פאפולערער צייטונג

מאנאטאג פ' האנוב' ג' תשרי תרצ"ג 1932 Pazzleruik 3
סונטיגער פרייז 10 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 15 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 20 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 25 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 30 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 35 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 40 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 45 קאפאקען
און פארשטאגער פרייז 50 קאפאקען

מאנאטאג פ' האנוב' ג' תשרי תרצ"ג 1932 Pazzleruik 3

יודישע פאלקס-טעאטער „רוסאלקא”
לעבן אין פארשטאג

אויסטרנסוואהנליך נייטס פארן יודישן סטאטער-טועם
לעבן אין קומענדיגע צאגאסען

פארשטאגער פרייז 10 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 15 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 20 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 25 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 30 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 35 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 40 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 45 קאפאקען
פארשטאגער פרייז 50 קאפאקען

אייזיק סאמבערג

www.tnr.pl

7. „Lubliner Tugblat”. Lubelska gazeta codzienna / Lublin's daily newspaper 'Lubliner Tugblat'

8. Ulica Szeroka / Szeroka street

הֵקוּ רֵיק

מֵהָר מֵאִיר!
מֵהָר מֵאִיר!

הֵנָּה קוּ
הֵנָּה קוּ

הוּ הוּ מֵאִיר

הוּ הוּ הוּ

הֵקוּ רֵיק

הֵקוּ רֵיק

רֵיק הֵקוּ

קוּ

מֵהָר

וּ

הֵנָּה הַסָּבָה

הַסָּב. הַסָּלֵק

הֵנָּה מִימִי

הֵנָּה הַלֵּל

הַסָּלֵק. הַסָּב. הַסָּבָה. הַלֵּל. מִימִי מִיקִי

10. Ruiny synagogi Maharszala / The ruins of Maharshal Synagogue

to ul

a to co

oj to kaśa

u a

u l

k a ś a

a u

12. Ulica Nowa 23 / Nowa street 23

13. Brama Grodzka / Grodzka Gate

14. Widok ze wzgórza zamkowego / View from the Castle Hill

16. Getto lubelskie / Lublin's ghetto

Opisy zdjęć 1-16

Zestaw I, zdjęcia 1-8:

1. „Kurier Lubelski”. Lubelska gazeta codzienna / Lublin's daily newspaper 'Kurier Lubelski'

„Kurier Lubelski” był dziennikiem wychodzącym w roku 1932, który wyraźnie nawiązywał do tradycji „Kuriera” z lat 1906–1913. Był pismem o charakterze informacyjnym z tendencjami literackimi. Redaktorami „Kuriera” bbyli m. in. Józef Czechowicz i Józef Łobodowski. Ostatni numer „Kuriera Lubelskiego” ukazał się 30 listopada 1932 roku.

2. Ulica Szeroka / Szeroka street

Obecnie nieistniejąca ulica Szeroka zwana także ulicą Żydowską. Dawniej główna ulica dzielnicy żydowskiej. Widok na zabudowę od ulicy Kowalskiej, do skrzyżowania z także nieistniejącą ulicą Jateczną. Po prawej widać pierzeje ulic Podzamcze i Jatecznej. Fot. Jan Bułhak, 1924 r.

3. Nowy cmentarz żydowski / The new Jewish cemetery

Macewy na nowym cmentarzu żydowskim w Lublinie. W 1829 roku, ze względu na całkowite wykorzystanie terenu istniejącego dotychczas kirkutu lubelskiego przy ul. Siennej, gmina żydowska zakupiła działkę na północ od granic miasta, dzisiaj u zbiegu ul. Walecznych i Unickiej, z przeznaczeniem na cmentarz. Pierwszy pochówek na tym cmentarzu miał miejsce w 1830 roku. Od tego czasu cmentarz żydowski na tym terenie nazywany był nowym cmentarzem żydowskim w Lublinie. Cmentarz, na którym pochowanych było ponad 50000 osób, został całkowicie zniszczony przez hitlerowców w 1942 r. Część macew posłużyła do utwardzenia tzw. Czarnej Drogi na Majdanku, inne – zostały zniszczone.

4. Ruiny dzielnicy żydowskiej / The ruins of the Jewish quarter

Pozostałości po ul. Szerokiej po wyburzeniu getta na Podzamczu przez hitlerowców

5. Uroczystość otwarcia Jesziwas Chachmej Lublin / Yeshivat Chachmei Lublin Opening ceremony

Uroczystość otwarcia Jesziwas Chachmej Lublin - rektorzy na balkonie Uczelni. Uroczystość miała miejsce w dniu 24 czerwca 1930 roku. Przemawia rabin Izrael Friedman z Czortkowa. Zdjęcie wykonane od strony portyku kolumnowego na balkon Uczelni, znajdującej się przy ul. Lubartowskiej. Widoczni rektorzy Jeszywas Chachmey Lublin (Wyższej Uczelni Rabinacko – Talmudycznej w Lublinie). Rabini trzymają czarno – biały sztandar, flagę Uczelni Mędrców Lublina, uzupełnioną złotą – błękitnym haftem. Można również dostrzec litery hebrajskie na budynku uniwersytetu. Pięciokondygnacyjny gmach z wysokim przyziemem i poddaszem otrzymał wejście wyróżnione portykiem wspartym na czterech parach kolumn. Powyżej fasadę zdobią pilastry o jońskich głowicach, a zwieńczenie tworzy schodkowa nastawa zakończona łukiem półkolistym. Zaprojektował go Agenor Smoluchowski. Budynek Jesziwy został wzniesiony w stylu eklektycznym, ale nosi również cechy neobaroku.

6. Plac zamkowy / Castel Square

Plac Zamkowy w Lublinie. Miejsce, gdzie do czasu II wojny światowej znajdowała się dzielnica żydowska i przebiegała słynna ulica Szeroka. Obecna architektura placu, z 1954 roku, stanowi realizację założeń socrealizmu.

7. „Lubliner Tugblat”. Lubelska gazeta codzienna / Lublin's daily newspaper 'Lubliner Tugblat'

Lubliner Tugblat. Gazeta w języku jidisz. Żydzi lubelscy mieli w mieście własne drukarnie, księgarnie oraz prasę. Pierwsza gazeta żydowska („Myśl żydowska”) ukazywała się w Lublinie od 1916 roku; od 1918 roku wychodził „Lubliner Tugblat” czyli „Dziennik Lubelski”.

8. Ulica Szeroka / Szeroka street

Ul. Szeroka podczas wojny. Przechodnie noszą opaski z gwiazdą Dawida, które mają identyfikować mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Rozporządzenie Generalnego Gubernatora Hansa Franka o wprowadzeniu obowiązku noszenia przez Żydów znaków rozpoznawczych weszło w życie 28 listopada 1939. Dzielnice żydowską na Podzamczu i pobliskie ulice naziści zamienili w getto w 1941 r. Fot. Max Kimberger, 1940.

Zestw II, zdjęcia 9-16:

9. Elementarz hebrajski / Hebrew Primer

Elementarz - czytanka hebrajska opracowana na podstawie programu szkolnego.

Tytuł: "Sefer Hajeled. Część I, Alef – Książka dziecka. Część I, Elementarz", Autorzy: Israel Szalita, Chaja Kuszlan, dr Ch. Zweigel. Wyd. Warszawa 1934. Prawdopodobnie z takim podręcznikiem Henio Żytomirski poznawał pierwsze literki.

10. Ruiny synagogi Maharszala / The ruins of Maharshal Synagogue

Pozostałości po synagodze Maharszala, która mieściła się na ul. Jatecznej (nieдалeko ul. Szerokiej).

11. Elementarz polski / Polish Primer

Przedwojenny elementarz polski w j. polskim.

12. Ulica Nowa 23 / Nowa street 23

Lublin, ulica Nowa 23 (obecnie ulica Lubartowska 25). Widoczny szyld w j. polskim i jidysz. Fot. Stefan Kielsznia, lata 30. XX w.

13. Brama Grodzka / Grodzka Gate

Rysunek Aleksandra Gierymskiego przedstawiający Bramę Grodzką podpisaną jako Brama Żydowska w Lublinie opublikowany w "Tygodniku Ilustrowanym" Nr 1/47/ 1887.

14. Widok ze wzgórza zamkowego / View from the Castle Hill

Widok na kościół pw. św. Mikołaja na wzgórzu Czwartek od strony Zamku (z miejsca, gdzie do II wojny światowej stała wielka synagoga Maharszala) oraz targ przy ul. Ruskiej. Kościół obecnie w szacie renesansowej, wielokrotnie przebudowywany, uważany za najstarszą świątynię chrześcijańską w Lublinie (pierwsze wzmianki o kościele pochodzą z 1429 r.). W 1 poł. XVII w. miała miejsce gruntowna przebudowa świątyni w stylu renesansu lubelskiego. Po prawej stronie zdjęcia widoczna cerkiew prawosławna pw. Przemienienia Pańskiego. Na środku placu manewrowego PKS widoczna stara studzienka, stojąca dawniej na skrzyżowaniu ulicy Szerokiej i Ruskiej. Fot. 2011.

15. Parochet

Parochet, czyli kotara zasłaniająca w synagodze Aron ha-kodesz – szafę ołtarzową, w której przechowuje się zwoje Tory, pochodzący z Synagogi Maharszala w Lublinie, odnaleziony i znajdujący się w synagodze w Bielsku-Białej. Został wykonany w 1926 roku i ofiarowany jako dar kobiet dla Synagogi. Na suknie widoczny herb Izraela związany z symboliką judaistyczną: dwa lwy i korona oraz Tora. Fot. Jacek Proszyk, 2008.

16. Getto lubelskie / Lublin's ghetto

Fragment ogrodzenia getta na ulicy Rybnej, 1942 r. Zdjęcie najprawdopodobniej pochodzi z archiwum SS. Fotografia przedstawia ogrodzenie getta na ulicy Rybnej, w miejscu dzisiejszego Zaułka Hartwigów. Widok od strony ulicy Kowalskiej. W tym miejscu przebiegała granica tzw. getta B.

Załącznik 2.2 – wydruk x 1.

Julia Hartwig (ur. 1921, Lublin) (1)

Przed wojną bardzo często byłam posyłana na Stare Miasto by kupić tam chleb, który był bardzo dobry. Na Świętoduskiej, pamiętam, była piekarnia turecka i tam były różne tureckie wypieki. Kupowało się tam takie rożki specjalne, takie ciastka z miodem klejące się, z orzechami, było to naprawdę doskonałe. Na Starym Mieście były piekarnie żydowskie, w których można było kupić placki z cebulą i bajgle i bardzo dobre chleby. (...) Bardzo się to czuło w Lublinie, że to jest to miasto wielonarodowościowe. Spotykało się tam Rosjan – białych Rosjan, którzy uciekli, Ukraińców, Białorusinów, Żydów, no i w związku z tym różne wiary i także uczelnie. Była uczelnia żydowska, był tam uniwersytet katolicki.

Julia Hartwig (ur. 1921, Lublin) (2)

Widowało się Żydów w jarmułkach i w chałatach, widywało się chłopów w strojach ludowych i to było na ulicy bardzo widoczne. (...) Rozpoznawało się Żydów z tego względu, że nosili stroje swoje własne - czarne ubrania, ale słyszało się ludzi rozmawiających po ukraińsku i białorusku, może nie tak ciągle. (...) Ze względu na to, że moja matka była prawosławna, bywałam czasem w cerkwi. Bardzo wyraźnie odczułam tę niejednorodność Lublina, że tu jest i katolicyzm i prawosławie i judaizm.

Załącznik 2.3 – wydruk x 1.

Mieczysław Kurzątkowski (ur. 1932, Lublin)

Wybuch wojny zniszczył pewien świat, który był przed wojną. Sam początek okupacji, kiedy Niemcy nakazali Żydom nosić gwiazdy - to było pierwszym jakimś takim urzędowo narzuconym przepisem, że ci ludzie muszą się wyróżniać.

I drugie, to już taki szokujący zupełnie dla dziecka moment – ja chodziłem wtedy do szkoły. Idąc do szkoły, ktoś zawołał: „Chodźmy - zobaczymy zabitych Żydów”. I poniżej muru cmentarnego był wykopany dół i w tym dole leżało dwóch Żydów. I to był ten właśnie szok, że Żyd, to jest ktoś, kogo można ot tak zabić! Bo ja sobie tego w ogóle nie wyobrażałem, że człowieka, który jest na ulicy, można zabić. Zabija się na wojnie, bandyta zabija, to było w świadomości dziecka, ale że o tak, człowieka można zabić, właśnie Żyda....?

Irena Gewerc-Gottlieb (ur. 1926, Lublin)

W 1941 r., 21 marca Niemcy ogłosili, że w Lublinie będzie getto. Wyrzucono nas z domu na Noworybnej i przenieśliśmy się do dziadków Gewerców na Cyruliczą. [...] W getcie była nędzka, tyfus. Na Cyruliczej ludzie umierali z głodu. Byli też ludzie bardzo bogaci i byli bardzo biedni. [...]

W getcie istniała także żydowska szkoła. Funkcjonowała ona w naszym mieszkaniu na Cyruliczej. Prowadził ją znany lubelski nauczyciel, Nachman Korn. Tego dnia trwała właśnie lekcja Korna, gdy na ul. Nadstawnej Niemcy zaczęli gonić ludzi. Nazajutrz walili już w drzwi mieszkania mojej babci. Uciekliśmy tak, jak staliśmy, na Grodzką do dziadków Aspisów. Tam ukrywaliśmy się przez kilka dni. W tym czasie Niemcy wywozili lubelskich Żydów do Bełżca. Ojciec mój pracował u Niemca Kremina. To był bardzo dobry człowiek. Wiele nam pomógł. Dzięki tej pracy, ojciec posiadał J-Ausweis [żydowski dokument uprawniający do pozostania w getcie i chroniący tymczasowo przed deportacją - przyp. red.]. Takie J-Asweisy zdobył również dla nas i mogliśmy wtedy wyjść z kryjówki.

Załącznik 3.1 – wydruk x 1.

Zestaw I: zdjęcia 1-6,
Zestaw II: zdjęcia 7-12.

name : Szmuel Zytomirski

date of birth : 1900

place of birth : Warszawa - Polska

address : Lublin, Szewcka 3

wife : Sara (maiden name: Oxman)

son: Heniek (born: 1933)

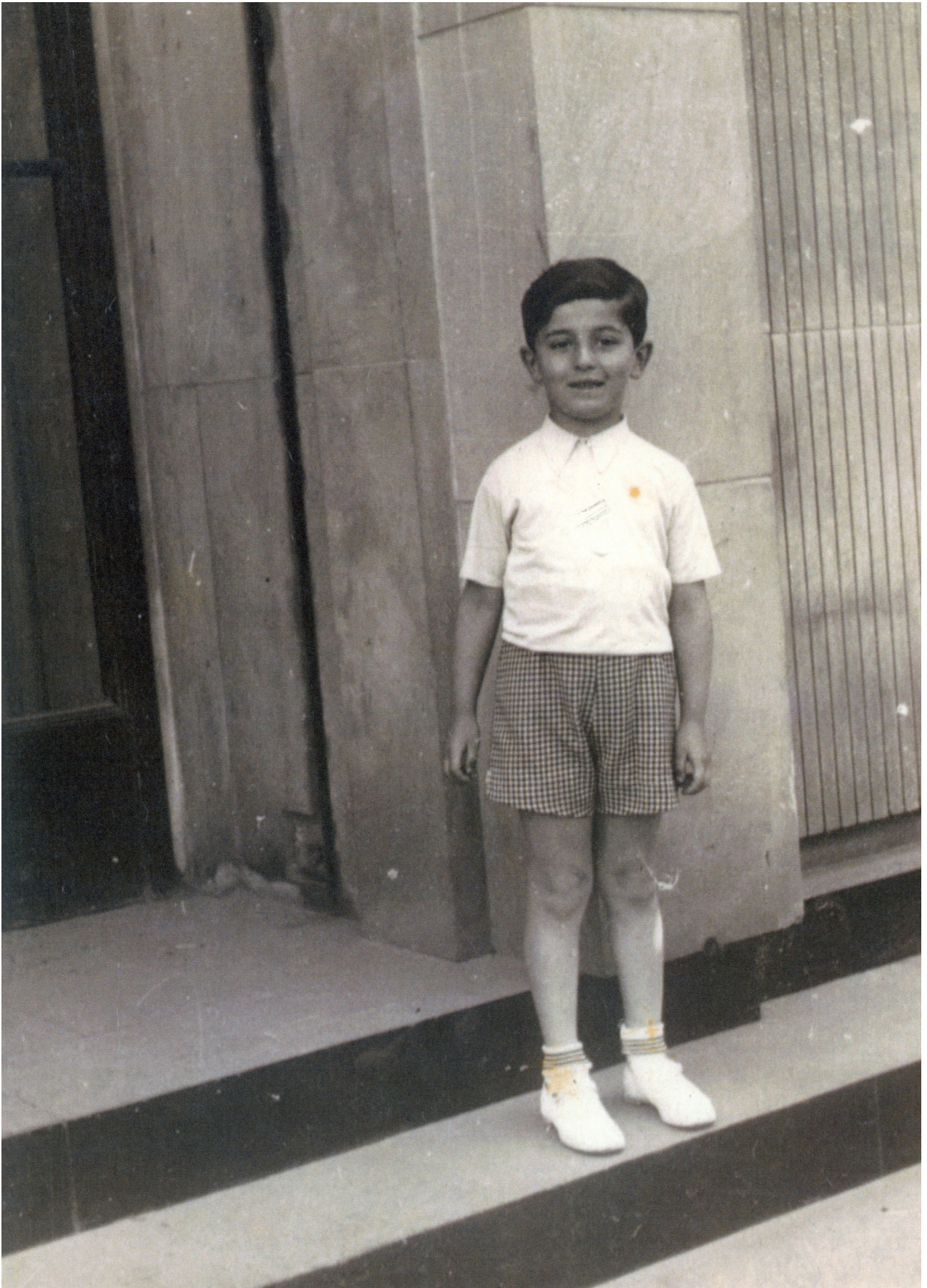
date of death : 3 November 1943

heniek at home with his friend Ester Rechtman

The girl Ester Rechtman, granddaughter of families Lax and Rechtman from Lublin, left Poland in 1938 and lives now in Israel.

In the picture of Heniek's 3rd birthday she is sitting in front.

6. Ulica Szewska / Szewska street

Kochany Leonie! Poddrowienie obrymatem.
Niesmiernie wesrusomy. Gdzie smart
10 listopada 1941 r. Ja z Henisziem
festesmy razem. Poddrowie Chana i
cała moja rodzina.

Samuel

8 JAN. 1941

8. List Samuela Żytomirskiego (Lublin) do brata Leona (Palestyna)
A letter from Samuel Żytomirski (Lublin) to his brother Leon (Palestine)

Dear Leon ! I have received your greetings. I'm infinitely touched. Our father died on November 10th, 1941.
Henio and me are together. Give my greetings to Chana and to all my family. Samuel.

name : Froim Zytomirski (son of Chaim)

date of birth : 1880

place of birth : Miedzyborz

address : Lublin, Lubartowska 22

in the Ghetto: Kowalska 11

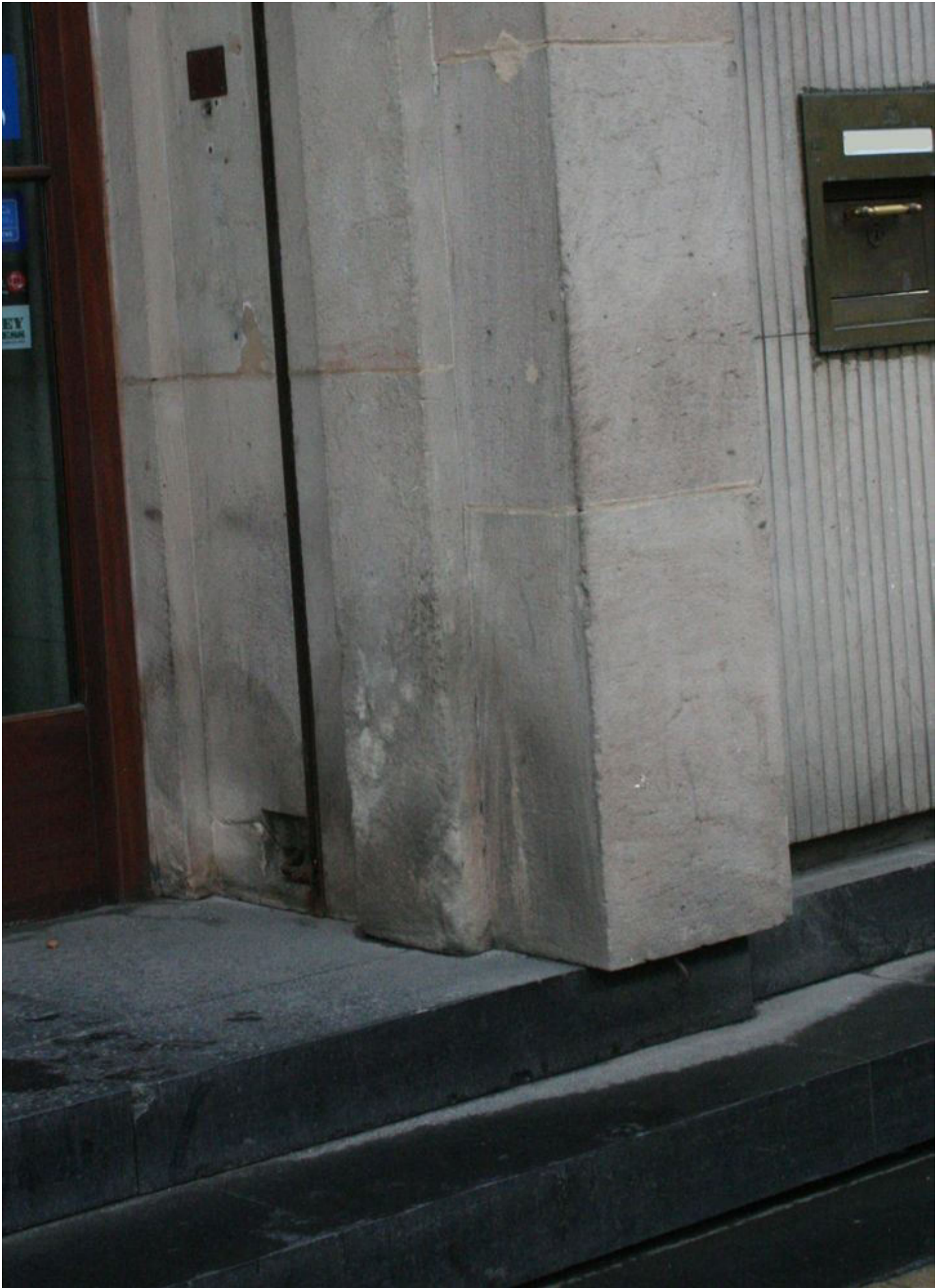
wife : Chaia (maiden name: Melamed)

children : Szmuel, Sonia, Ester, Leon, Rachela

date of death : 10 November 1941

10. Ulica Kowaska 3 / Kowalska 3 street

11. Ulica Krakowskie Przedmieście 64 / Krakowskie Przedmieście 64 street

Załącznik 3.2.

Zestaw I, zdjęcia nr: 2, 6, 5, 3, 1, 4.

1. Jak nazywali się rodzice Henia? Kiedy urodził się Henio Żytormirski? (zdjęcie nr 2)

Mama Sara (z domu Oxman), tato Szmuel (Samuel); Samuel był nauczycielem historii i literatury w szkołach „Tarbutu” w Bychawie i Lublinie. Sara prowadziła sklep. Henio urodził się 25 marca 1933 roku.

Datowanie zdjęcia na potrzeby warsztatu na podstawie urodzin Szmuela: 1900 rok.

2. Gdzie mieszkał Henio Żytormirski i jego rodzice? (6)

Urodził się i mieszkał na ul. Szewskiej 3 do 1941 roku.

Datowanie zdjęcia na potrzeby warsztatu na podstawie urodzin Henia: 1933 rok.

3. Kto może trzymać Henia na rękach? Ile Henio może mieć lat? (5)

Henio Żytormirski z ojcem Samuelem. Henio ma roczek. Rodzina fotografuje chłopca każdego roku przy okazji urodzin lub innych okoliczności.

Datowanie zdjęcia: 1934 rok.

4. Kim jest dziewczynka siedząca z Heniem na krześle? Gdzie zostało zrobione zdjęcie? (3)

1936.03.25. Henio w domu ze swoją przyjaciółką Ester Rechtman prawdopodobnie na ul. Szewskiej 3. Henio ma 3 lata. Ester wyjechała z Lublina ze swoją rodziną w 1938 roku do Palestyny. Żyje w Izraelu.

Datowanie zdjęcia: 1936 rok.

5. Dokąd Leon Żytormirski wyjeżdża z Lublina i dlaczego? (1)

Zdjęcie pożegnalne Leona Żytormirskiego, brata ojca Henia, który emigruje do Palestyny. Napis na autobusie za plecami osób na zdjęciu to „Lublin - Nałęczów - Kazimierz”. Od końca XIX w. do lat 40. XX w., w ramach realizacji hasła syjonistycznego „powrotu do ojczyzny swoich ojców” oraz ze względu na radykalizację nastrojów antyżydowskich, członkowie ruchu syjonistycznego podejmowali się emigracji do Palestyny w celu budowania tam zrębów nowego państwa żydowskiego.

Na zdjęciu widać 4-letniego Henia, który stoi przed dziadkiem oraz rodzeństwo jego ojca. Wiadomo, że cała rodzina zamierzała wyjechać do Palestyny, jednakże nie zdążyli przed wybuchem wojny. Także podczas okupacji czynili starania o uzyskanie certyfikatu zezwalającego im na wyjazd.

Datowanie zdjęcia: 1937 rok.

6. Gdzie obecnie w Lublinie znajduje się sfotografowane miejsce? (4)

Zdjęcie zrobione jest przy ul. Krakowskie Przedmieście 64. Obecnie jest to wejście do banku Pekao, naprzeciwko kwiaciarek (na murku) na Krakowskim Przedmieściu. Miejsce, gdzie zostało wykonane ostatnie zdjęcie Henia.

Datowanie zdjęcia na potrzeby warsztatu na podstawie pierwszej edycji projektu „Listów do Henia”: 2005 rok.

Zestaw II, zdjęcia nr: 9, 12, 7, 11, 10, 8.

7. Jak nazywał się dziadek Henia Żytormirskiego? Jakie są imiona i nazwiska dalszych członków rodziny (zdjęcie nr 9)

Dziadek Henia nazywał się Froim Żytormirski, babcia miała na imię Chaja. Byli to rodzice Szmuela (Samuela) - ojca Henia. Dziadkowie mieszkali w Lublinie przy ul. Lubartowskiej 22 (dzisiaj Lubartowska 28). Ich dzieci to: Szmuel (ur. 1900), Sonia (ur. 1903), Ester, Leon (ur. 1913) i Rachela (ur. 1915). Froim Żytormirski zmarł na tyfus w getcie na Podzamczu 10 listopada 1941 roku.

Datowanie zdjęcia na potrzeby warsztatu na podstawie urodzin Froima: 1880 rok.

8. Gdzie na zdjęciu jest Henio Żytomirski? Dlaczego jest królem? Co świadczy o żydowskich korzeniach tej rodziny? (12)

2. urodziny Henia – Henio przebrany za króla w otoczeniu rodziny i przyjaciół, ponieważ jego urodziny wypadały w żydowskiej święto Purim, podczas którego dzieci tradycyjnie były przebierane. Zdjęcie pokazuje, że rodzina Żytomirskich mimo, że była zasymilowana, świętowała i utrzymywała tradycje żydowskie.

Datowanie zdjęcia: 1935.03.25.

9. Kto spaceruje z Heniem? Z jakiej rodziny pochodził Henio - polskiej czy żydowskiej? Po czym można to poznać? Czy to była rodzina tradycyjna czy zasymilowana? (7)

Henio Żytomirski z dziadkiem Froimem i młodszym kuzynem Abramkiem Kornbergiem na Krakowskim Przedmieściu. Henio ma 5 lat.

Na podstawie zdjęcia widać, że rodzina Henia była zasymilowaną rodziną polskich Żydów. Od września Henio chodził do przedszkola „Trachter”, gdzie uczono dzieci czytania i pisania w j. hebrajskim. Henio miał kontynuować dalszą edukację w szkole powszechnej hebrajskiej prowadzonej przez organizację „Tarbut”, pozostającą pod wpływami ruchu syjonistycznego. W szkole prowadzono nauczanie w języku hebrajskim i propagowano świecką kulturę hebrajską.

Datowanie zdjęcia: 1938.06.04.

10. Gdzie zostało zrobione zdjęcie? Ile Henio może mieć lat? (11)

Henio ma 6 lat. Właśnie nauczył się jeździć samodzielnie na rowerze. Zdjęcie zostało zrobione na schodach budynku przy ulicy Krakowskie Przedmieście 64. We wrześniu Henio miał iść do 1 klasy. Jest to ostatnie zdjęcie, jakie zrobiono Heniowi Żytomirskiemu.

Datowanie zdjęcia: 1939.07.05.

11. Jaka ulica jest przedstawiona na zdjęciu? (10)

Na zdjęciu jest ulica Kowalska. Woźnica ma na przedramieniu opaskę, co oznacza, że zdjęcie zostało zrobione po ustanowieniu nakazu noszenia opasek dla Żydów.

Getto w Lublinie funkcjonowało od marca 1941 roku do kwietnia 1942 roku, a ulica Kowalska była główną ulicą wjazdową do getta. Na ul. Kowalską 11 została przesiedlona rodzina Żytomirskich. Szmuel Żytomirski otrzymał pracę na poczcie w getcie, za którą nie otrzymywał wynagrodzenia. Urząd pocztowy mieścił się przy ul. Kowalskiej 2.

Datowanie zdjęcia: 1940 rok.

12. Skąd pochodzi list? Kto jest jego nadawcą i adresatem? Czego możemy się dowiedzieć z tego listu o Heniu? (8)

Jest to jeden z listów wysłanych przez Szmuela Żytomirskiego, ojca Henia, do swojego brata, Leona, który wyjechał do Palestyny. Jest to ostatni list, w którym wspomniany zostaje Henio. Dowiadujemy się z niego, że Henio żyje: „Ja z Heniusiem jesteśmy razem”. List został wysłany latem 1942. Data widniejąca na dole po prawej to data zarejestrowania listu w biurze Czerwonego Krzyża w Genewie (8 stycznia 1943). Po likwidacji getta na Podzamczu w 1942 roku Żydów, którzy pozostali przy życiu, przesiedlono do getta na Majdanie Tatarskim.

9 listopada 1942 roku miała miejsce ostateczna likwidacja getta na Majdanie Tatarskim. Około 3000 osób przetransportowano na Majdanek. Kobiety, dzieci oraz starcy zostali poprowadzeni do komory gazowej. Tak prawdopodobnie zginął Henio Żytomirski.

Szmuel Żytomirski prawdopodobnie trafił do komanda zewnętrznego obozu na Majdanku, do tzw. Obozu Sportplatz, który mieścił się na Wieniawie. Więźniowie żydowscy budowali tam stadion sportowy dla SS (dzisiejszy stadion Lublinianki). Jego dalsze losy są nieznane.

Datowanie zdjęcia: 1942 rok.

Załącznik 3.3 – dla prowadzącego.

Historia Henia Żytomirskiego:

- Henio Żytomirski
http://teatrnn.pl/leksykon/node/1953/henio_%C5%BCytomirski
- Historia Jednego Życia
- http://teatrnn.pl/leksykon/node/1952/henio_%C5%BCytomirski_historia_jednego_%C5%BCycia

Historia rodziny Żytomirskich:

- Rodzina Żytomirskich
http://teatrnn.pl/leksykon/node/1962/rodzina_%C5%BCytomirskich
- Neta Żytomirksa-Avidar
http://teatrnn.pl/leksykon/node/1964/neta_%C5%Bcytomirska_avidar

Projekt „Listy do Henia”:

- www.listydohenia.teatrnn.pl
- Pietrasiewicz T., *Circles of Memory*, Lublin 2008, pp. 20-38.
http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/24200/kregi_pamieci.pdf

Załącznik 3.4 – wydruk x 1.

Wspomnienie Esther Bernhard (z domu Rechtman), ur. 1932.

Często odwiedzaliśmy dom Henia Żytomirskiego. Jego tato uczył moją mamę języka hebrajskiego i Biblii. Członkowie tej rodziny stali się naszymi przyjaciółmi. Mam już nieco zatarte wspomnienia odnośnie domu Henia – miejsca, gdzie dzieci były kochane. Pamiętam jego dziadka, który miał kochające, jasne oczy. Pamiętam dom z mnóstwem książek, biurko, a szczególnie pokój pełny zabawek, a w nim Henia.

Załącznik 3.5 – wydruk x 1.

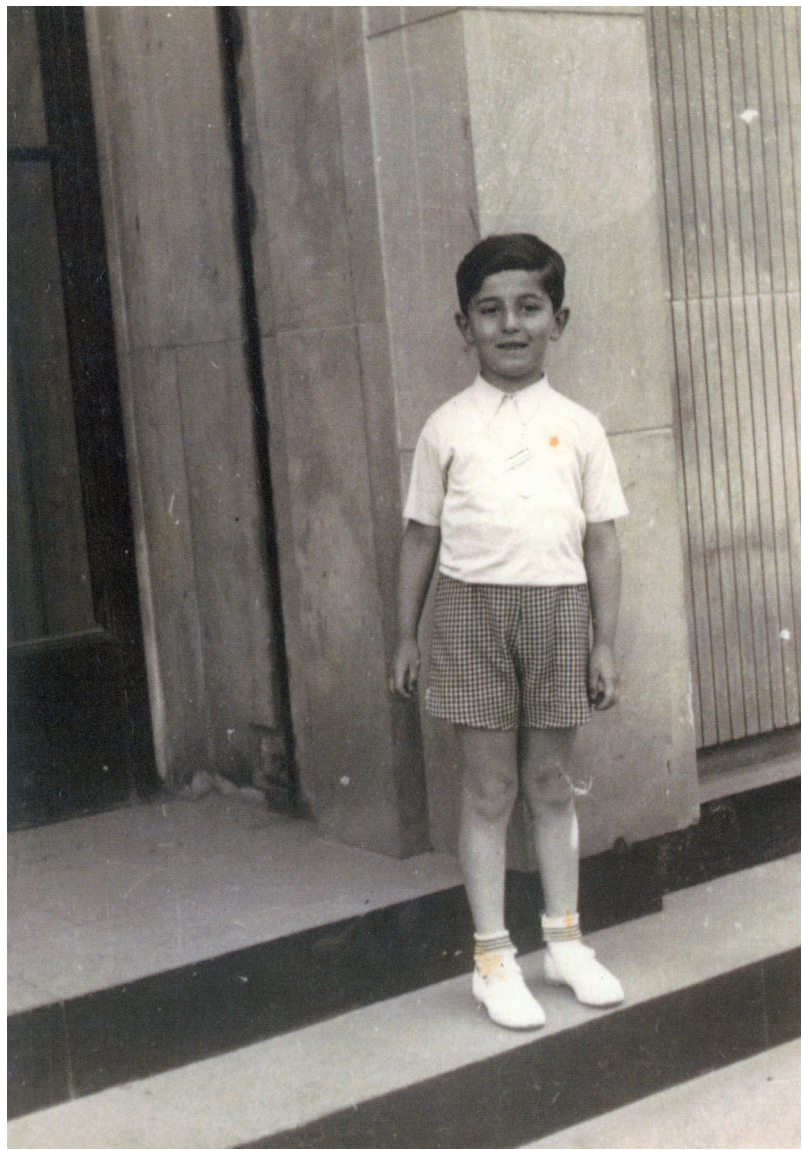
Wspomnienie Józefy Paciorkowej

Na początku 1941 roku przesiedlono nas na inną ulicę. W ciągu trzech dni musieliśmy opuścić dotychczasowe mieszkanie i przeprowadzić się do jednego z wolnych mieszkań, z których przed paroma dniami usunięto Żydów. To nie było nieszczęście, ale przykra i wielce nieprzyjemna była ta przeprowadzka. (...) Oszołomieni i przerażeni byliśmy widokiem mieszkań pożydowskich, do których nas kierowano. Wybór był duży, ale bardzo przykry i z ludzkich względów niezwykle trudny. Oglądane mieszkania przejmowały grozą. Wszędzie świeże ślady ludzi, którzy w jakimś ogromnym pośpiechu musieli opuścić swoje domostwa. To rozpoczęte gotowanie skromnego obiadu, gdzie indziej szklanka nie dopitej herbaty lub łóżko w nieładzie, jakby ktoś przed chwilą wstał z niego. (...) Przydzielono nam mieszkanie w domu nr 3 przy ul. Szewskiej.

Józefa Paciorkowa, *Mój dom w czasie okupacji* [w:] Bolesław Zimmer, *50 lat Gimnazjum i Liceum imienia Jana Zamoyskiego w Lublinie 1915-1965*, Lublin 1967, s. 198.

Załącznik 3.6 i 3.7 – wydruk x 4 (poniżej).

<p>Fot.1. <i>Henio urodził się 25 marca 1933 roku w Lublinie. Był pierwszym dzieckiem Szmuela i Sary Żytomirskich, ukochanym wnukiem dziadka Froima. Duma rodziny!</i></p>	<p>Fot.4. <i>We wrześniu 1937 roku Henio zaczął uczęszczać do przedszkola. Uczył się polskich piosenek, znał polski hymn. Był bardzo mądry. Wszystko go interesowało.</i></p>
<p>Fot.2 <i>Na swoich drugich urodzinach Henio był prawdziwym jednodniowym królem. Był błyskotliwy i pełen energii. Śpiewał, skakał! Kiedy przychodził z wizytą do dziadków, to czasem po jego wyjściu, dziadkowie mówili sobie "Ooo, znowu jest cicho"...</i></p>	<p>Fot.5. <i>W lipcu 1938 roku Henio spędził letnie wakacje we wsi Rudy koło Puław. We wrześniu kontynuował naukę w przedszkolu „Trachter”. Ojciec Henia chciał, by syn uczył się języka hebrajskiego, aby w przyszłości wyjechać do Palestyny.</i></p>
<p>Fot.7. <i>II wojna światowa wybuchła w momencie, kiedy Henio miał 6 lat. Jak Henio dorastał w tych dniach? Jakie horrory widziały jego oczy? Co robiły dzieci w jego wieku w getcie? Nie wiem.</i></p> <p style="text-align: right;">[Neta Żytomirska-Avidar, 2002]</p>	<p>Fot.6. <i>5 lipca 1939 roku Henio po raz pierwszy jechał rowerem na dwóch kółkach! To już był rower dla dużego chłopca. Tego dnia zrobiono mu to zdjęcie. We wrześniu miał rozpocząć naukę w żydowskiej szkole „Tarbut”. Henio był przygotowany na pójście do pierwszej klasy.</i></p>
<p>Fot.3. <i>Rodzina uwielbiała Henia. Zobaczcie, jak go mama ubierała! Mama Henia była niezwykle miła. Miała niebieskie oczy, czarne włosy.</i></p>	

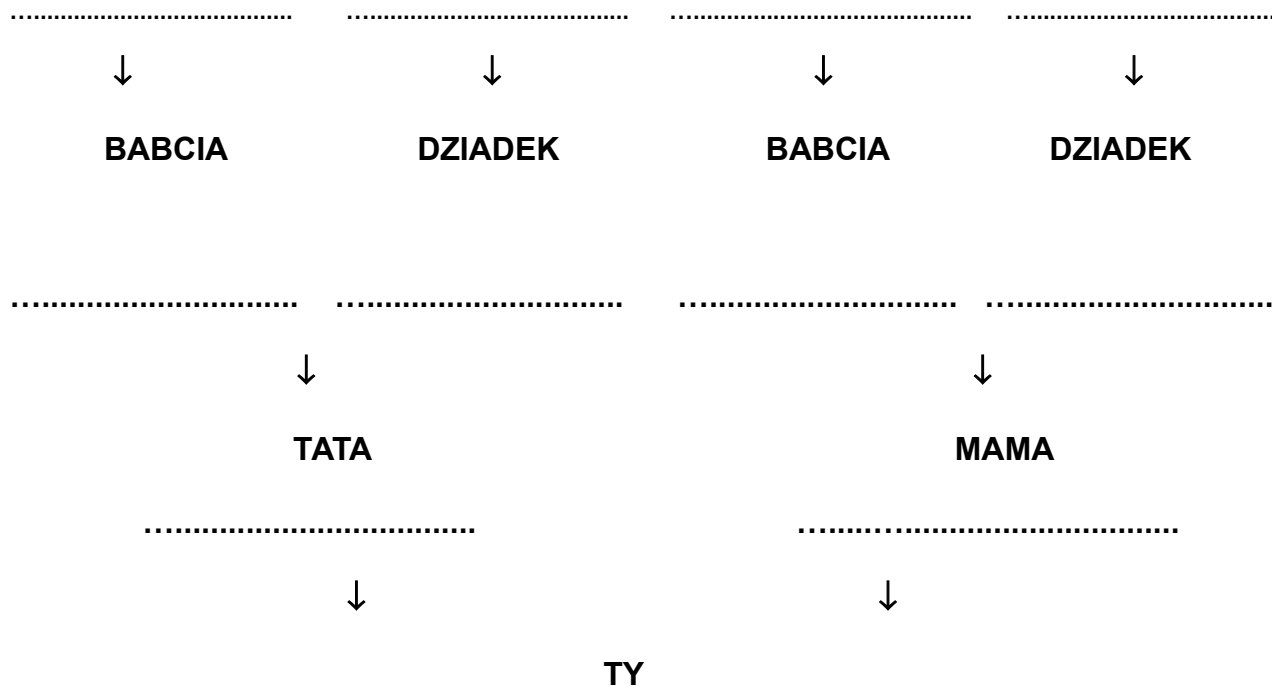
Załącznik 3.8.

Informacje dostępne na stronie: www.henio.teatrnn.pl

Załącznik 3.9 – wydruk x 1.

Historia rodziny Żytomirskich została odtworzona przez Netę Żytomirską-Avidar – kuzynkę Henia, córkę Leona Żytomirskiego (stryja Henia), który wyemigrował z Lublina do Palestyny tuż przed wojną. Neta odwiedziła Lublin po raz pierwszy w 2001 roku. Podczas swojej wizyty w Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN”, Neta opowiedziała historię małego Henia. Później przesała do Lublina dwa albumy opowiadające losy Henia i jego rodziny. Zachowały się zdjęcia chłopca z każdego roku jego życia aż do wybuchu wojny. W ten sposób Henio „powrócił” do swojego miasta. Więcej na: www.henio.teatrnn.pl

PRABABCIA/PRADZIADEK PRABABCIA/PRADZIADEK PRABABCIA/PRADZIADEK PRABABCIA/PRADZIADEK

Bracia/siostry pradziadków Twojej Mamy:

Bracia/siostry pradziadków Twojego Taty:

Bracia/siostry dziadków Twojej Mamy:

Bracia/siostry dziadków Twojego Taty:

Bracia/siostry Twojej Mamy:

Bracia/siostry Twojego Taty:

Twoje rodzeństwo:

Dzieci Twoich braci:

Dzieci Twoich sióstr:

Historia rodziny Nety Żytomirskiej-Avidar

Neta Żytomirska-Avidar

Neta jest córką Leona Żytomirskiego, stryja Henia, który wyemigrował z Polski w 1937 roku. Urodziła się w 1943 r. w Izraelu. Miała dużo szczęścia, mogła, w przeciwieństwie do Henia, realizować swoje marzenia. Zajmuje się działalnością artystyczną – jest graficzką. Najpierw zafascynowała ją literatura, studiowała na uniwersytecie w Tel Awiwie, potem akwaforty uczyła się u Dana Kreigera a litografii u Yony Gur. Zajęła się sztuką. Od wielu lat organizowane są jej autorskie wystawy plastyczne m. in. w Izraelu i USA. W 2007 roku przyjechała do Lublina z wystawą swoich prac, inspirowanych przeżyciami wojennymi rodziny. Ma troje dzieci.

Leon Żytomirski

Jedyną osobą z rodziny Żytomirskich, która przeżyła Holocaust był ojciec Nety – Leon (Leybuś, Jehuda) Żytomirski. Leon urodził się w 1913 roku w Warszawie, zmarł w 1998 roku w Izraelu, dokąd wyemigrował w 1937 roku. Już po przybyciu do Izraela ożenił się z Chaną z domu Hochberg, która urodziła się w 1915 roku w Warszawie. Leon i Chana Żytomirscy mieli dwoje dzieci: Netę (ur. 1943) i Jacoba (1947-1973).

Album Henia

Pewnego dnia Neta postanowiła przysłać do Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” mały album z fotografiami swojego kuzyna Henia, który zginął w 1942 r. na Majdanku. Chciała, by jak najwięcej ludzi wiedziało o losie jej bliskich. Nie przypuszczała, że z biegiem lat będzie ich aż tylu:

„Rodzina mojego ojca była znana i szanowana wśród społeczności żydowskiej Lublina. Mój ojciec spędził w tym mieście lata swego dzieciństwa i młodości. Jego bliscy zginęli głodni, obdarci, żaden ślad po nich nie pozostał. Rodzice opowiadali mi o rodzinie, o Lublinie, zawsze z wielką tęsknotą i bólem. Te uczucia pozostały we mnie. Kiedy przyjechałam po raz pierwszy do Lublina nawet nie potrzebowałam przewodnika – wszystkie miejsca związane z losem mojej rodziny były mi dobrze znane”.

Dzięki zebranej przez nią dokumentacji (fotografiom, listom, dokumentom), którą przekazała Ośrodkowi „Brama Grodzka – Teatr NN” w 2002 roku, udało się zrekonstruować historię Henia. Materiały posłużyły do stworzenia wystawy na Majdanku (wystawa pt. „Elementarz. Dzieci w obozie na Majdanku” znajduje się w barku nr 53), a od 2005 roku organizowany jest projekt edukacyjno-artystyczny „Listy do Henia”.

Dalsza historia Szmula

Ostatni, nieostemplowany list Szmuela Żytomirskiego do swego brata Leona został napisany 19. marca 1943 roku. Dziękuje w nim za paczkę żywnościową otrzymaną dwa dni wcześniej. Wspomina o zmianie swojego adresu na ulicę Drobna 7 (Wieniawa). Pisze jedno, znamienne zdanie: „Nie piszę nic o położeniu obecnym naszym, bo z pewnością i tak o tem wiecie”. Nie pisze nic o swojej rodzinie. Kończy słowami: „Kończę i zasylam więc życzenia Wam i wszystkim z tamtych stron”. Podpis: M. Żytomirski.

Z badań przeprowadzonych przez historyka Roberta Kuwałka wynika, że Szmuel trafił do komanda zewnętrznego obozu na Majdanku, do tzw. „Obozu Sportplatz”, który mieścił się na Wieniawie. Więźniowie żydowscy budowali tam, między innymi na miejscu byłego cmentarza żydowskiego, stadion sportowy dla SS. Szmuel Żytomirski najprawdopodobniej został rozstrzelany w wielkiej egzekucji Żydów, której Niemcy dokonali 3 listopada 1943 r. Zamordowano wtedy wszystkich żydowskich więźniów z Majdanka i żydowskich obozów pracy z terenu Lublina – razem około 18 400 osób.

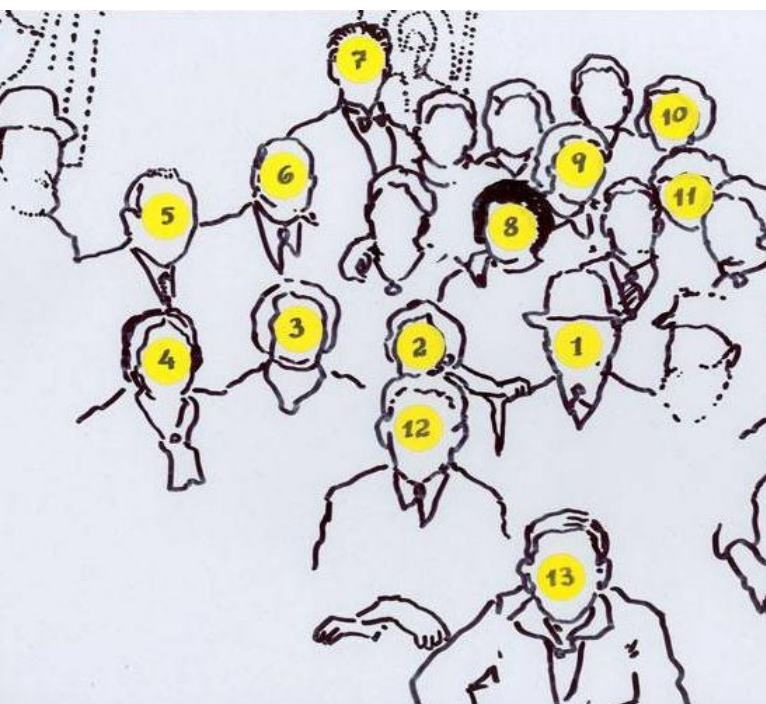
Wciąż pojawiają się nowe informacje dotyczące losów rodziny Henia. W 2008 roku Neta Żytomirska-Avidar odkryła, że ojciec Henia był związany z podziemiem żydowskim, zajmującym się ratowaniem europejskich Żydów w czasie wojny: korespondował podczas II wojny światowej z Nathanem Schwalbem z Genewy oraz syjonistyczną organizacją w Instambule. Taka informacja jest ważna i rzuca nowe światło na historię rodziny Żytomirskich. 10 listów wysłanych przez Samuela do Nathana Schwalba znajduje się w archiwum w Izraelu (The Pinhas Lavon Institute for Labour Movement Research), zaś dwa listy pisane do organizacji w Konstantynopolu (Istambuł) są w archiwum położonym w zachodniej Galilei, pomiędzy miejscowościami Akko i Nahariya (Ghetto Fighters House Museum).

Nowe dokumenty sprawiają, że powinniśmy się czuć bardziej odpowiedzialni za opowiadanie historii. Niczego nie możemy być pewni i często pozostają nam jedynie hipotezy. Trudno ustalić losy rodzin, które zaginęły podczas wojny. Historia jest szczególnie trudna do odtworzenia, kiedy brakuje nam dokumentów oraz świadków wydarzeń, a ludzka pamięć jest zawodna. Mimo to, otwiera się nowa perspektywa w podjęciu pracy z młodzieżą podczas warsztatów, która pozwala uczestnikom uruchomić wyobraźnię podczas pisania listów do Henia.

Family of Henio Żytomirski

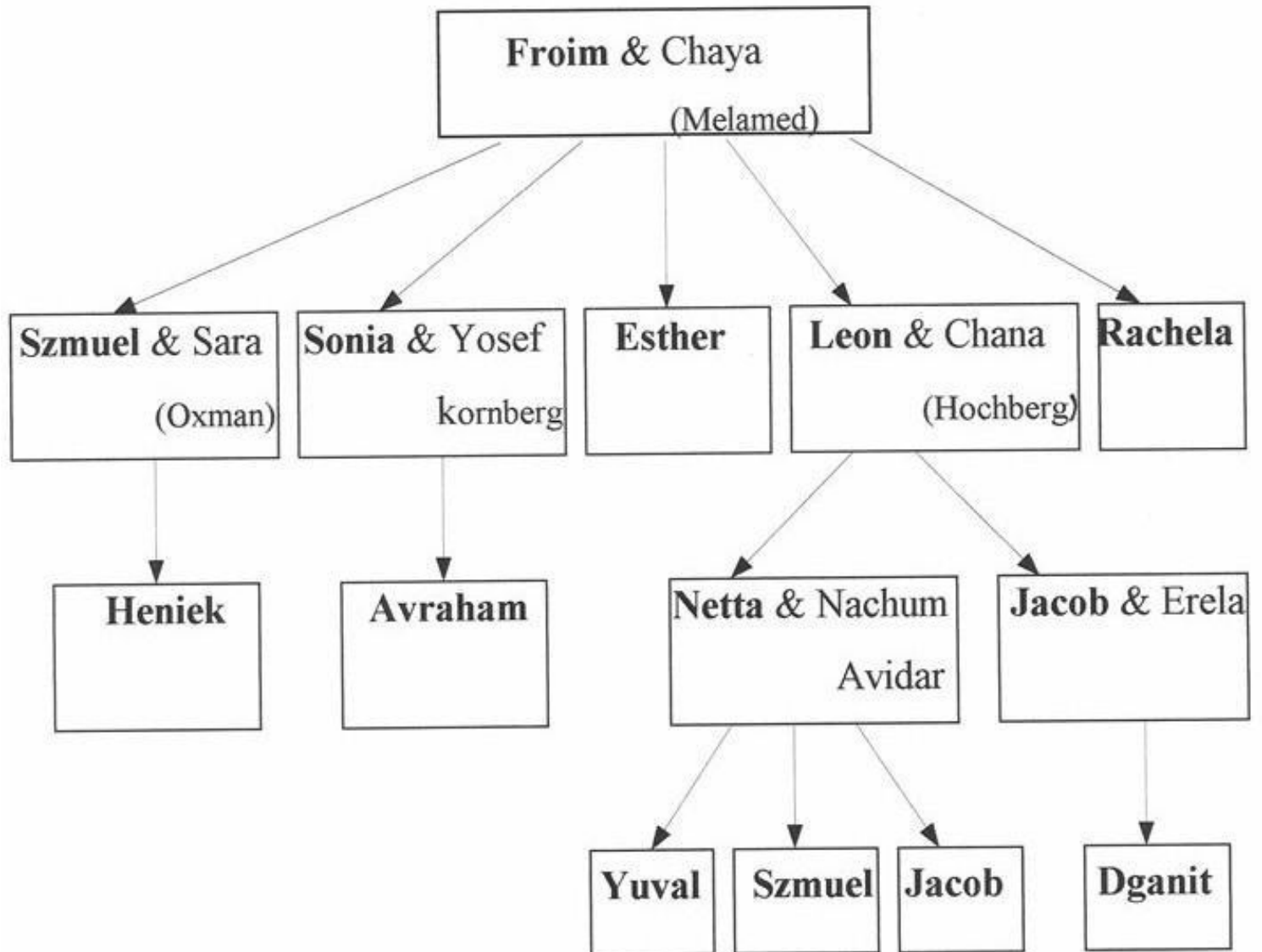
The picture was taken in 1936 after the wedding of Sonia Żytomirska in the flat of Froim and Chaja Żytomirski, Lubartowska 22 in Lublin. On the wall behind there is a picture of great grandmother Melamed.

1. Grandfather Froim Zytomirski
2. Grandmother Chaia Zytomirski
- 3 - 4. Lea Lapicki and Golda Ajzynberg - sisters of Chaia
5. Ycchak Melamed - brother of Chaia
6. Max Lapicki - husband of Lea
7. Yosef Kornberg - husband of Sonia
8. Sonia Kornberg - daughter of Froim and Chaia
9. Rachela Zytomirski - daughter of Froim and Chaia
10. Ester Zytomirski - daughter of Froim and Chaia
11. Sara Zytomirski - wife of Szmuel Zytomirski
12. Szmuel Zytomirski - son of Froim and Chaia
13. Leon (Lejbus, Yehuda) - son of Froim and Chaia

FAMILY : ZYTOMIRSKI

ADDRESS : LUBARTOWSKA 22 , LUBLIN

Projekt „Listy do Henia”. Opis działań

Od 2005 roku, w związku z obchodzonym w Polsce 19 kwietnia Dniem Pamięci o Holokauście i Przeciwdziałaniu Zbrodniom Przeciw Ludzkości, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” organizuje działanie edukacyjno-artystyczne „Listy do Henia”. W tym dniu mieszkańcy Lublina wysyłają listy do Henia Żytomirskiego – żydowskiego chłopca urodzonego w 1933 roku w Lublinie i zgładzonego przez hitlerowców w komorze gazowej prawdopodobnie w listopadzie 1942 roku. Historia tego chłopca stała się dla Ośrodka inspiracją do przygotowania wystawy „Elementarz. Dzieci w obozie na Majdanku”, autorstwa Marty Grudzińskiej i Tomasza Pietrasiewicza.

19 kwietnia każdego roku mieszkańcy Lublina mogą wysłać listy adresowane do Henia, wrzucając je do skrzynki pocztowej Teatru NN, ustawionej w tym celu przy ulicy Krakowskie Przedmieście 64. Tak nadane listy wracają do adresatów z adnotacjami „nieznany adres”, „adresat nieznany”.

Po wysłaniu listów zebrane osoby przechodzą podczas spaceru do miejsc związanych z życiem Henia. Jest to jego dom rodzinny przy ulicy Szewskiej 3, a następnie dom przy ulicy Kowalskiej 11, dokąd rodzina Żytomirskich została zmuszona przenieść się w związku z utworzeniem getta. Spacer kończy się przy „ostatniej latarni” miasta żydowskiego przy ulicy Podwale.

Do udziału w projekcie „Listy do Henia” zapraszamy rokrocznie uczniów lubelskich szkół wraz z nauczycielami oraz wszystkie zainteresowane osoby. Przy tej okazji przeprowadzane są warsztaty edukacyjne, zainspirowane historią Henia. Podobne zajęcia realizowane są okazjonalnie w ciągu całego roku z grupami młodzieży polskiej i zagranicznej.

Uwaga: rodzaj działań może być modyfikowany w zależności od edycji.

Materiały dodatkowe

[Kalendarium lubelskich Żydów](#)

[Wielokulturowy Lublin](#)

[Żydowskie miasto w Lublinie](#)

[Zagłada lubelskich Żydów](#)

Kalendarium lubelskich Żydów

XIV w.

1336 - nie potwierdzony przekaz, że król polski Kazimierz Wielki zezwolił Żydom na osiedlenie się na przedmieściu Lublina - w Piaskach

XV w.

1475 - w mieście osiedlił się rabin Jakub z Trydentu

XVI w.

1518 - Szalom Szachna założył w Lublinie jesziwę; z tego samego roku pochodzą najstarsze **potwierdzenia przywileju *de non tolerandis Judaeis***

1523 - Król Zygmunt I przyznał Żydom mieszkającym obok Zamku Lubelskiego prawa, jakie posiadali inni Żydzi w Polsce, szczególnie we Lwowie. Z wnioskiem o ich przyznanie wystąpił starosta lubelski Jan z Pilczy, twierdząc, że Żydzi lubelscy spełniają w mieście ważną i pożyteczną rolę

1532 - naczelnym rabinem Lublina został mianowany Szalom Szachna, który wraz z rabinem krakowskim Mojżeszem Fiszlem zarządzał Małopolską

1541- na cmentarzu żydowskim został pochowany Jakub Kopelman ha Levi – **jest to najstarszy zachowany nagrobek na starym cmentarzu**

1547 - Ukazały się **pierwsze modlitewniki i książki hebrajskie drukowane w Lublinie**, a w 1550 r. król Zygmunt August wydał zezwolenie na uruchomienie żydowskich drukarni dwóm Żydom: Josefowi i Eliezerowi

1567 - Na podstawie przywileju króla **zbudowano w Lublinie wielką synagogę Maharszala**, którą na cześć rabina Szlomy Lurii nazwano Maharszalszul

1580 - na mocy przywileju króla Stefana Batorego **powstał *Waad Arba Aracot* (Sejm Czterech Ziem)**, organ samorządu żydowskiego; obrady odbywały się najczęściej w Lublinie (ostatni w 1725 r.). Sejm odegrał wielką rolę w życiu społeczno-kulturalnym Żydów w Polsce

1598 - **pierwszy rytualny proces w Lublinie**. Lubelski Trybunał Królewski skazał na karę śmierci czterech Żydów za „zamordowanie chłopca katolickiego” w miasteczku Łosice (siedleckie)

XVII w.

1638 (1641) - Na mocy przywileju króla Władysława IV zbudowano synagogę Kottlarszul (synagoga Kottlarzy), została ona wzniesiona przez Cwi Doktorowicza przy ul. Szerokiej 20

1655 - **Podpalenie dzielnicy żydowskiej przez Moskali**. Podzamcze padło łupem wojsk kozacko-moskiewskich, zginęło ok. 2 tyś. żydowskich mieszkańców miasta.

1672 - **Najazd Tatarów na Lublin**, którzy całkowicie zniszczyli i obrabowali dzielnicę żydowską

1682 - ostatnie posiedzenie Sejmu Czterech Ziem – *Waad Arba Aracot* w Lublinie

1696 - Król Jan III Sobieski zezwolił Żydom na **prowadzenie handlu bez ograniczeń** zarówno w mieście jak i wokół Lublina; akt ten został potwierdzony przez króla Augusta II w 1698 r.

XVIII w.

1702 - Pożar Miasta Żydowskiego

1786 - powstała ulica Nowa (dawna część ulicy Lubartowskiej) w Lublinie, przy której Żydzi mieli swoje sklepy z ubraniami

1790 – 1800 - w tej dekadzie Jaakow Icchak ha-Lewi Horowitz „**Widzący**”, osiadł na **Wieniawie**, a następnie przeniósł się do Lublina i zamieszkał przy ul. Szerokiej

XIX w.

1815 - zmarł Jaakow Icchak ha-Lewi Horowic (Widzący z Lublina), pochowany został na starym cmentarzu żydowskim

1829 - **epidemia cholery zdziesiątkowała żydowskich mieszkańców miasta**; w związku z tym i wskutek rosnącej liczby mieszkańców powstał nowy cmentarz żydowski, pierwsze pochówki miały tam miejsce rok później

1851 - **otwarto wielki plac targowy przy ulicy Świętoduskiej**, który przetrwał do końca lat 20. naszego stulecia. Obecnie nosi nazwę Plac Ofiar Getta

1856 - w katastrofie budowlanej uległy zniszczeniu synagogi Macharszala i Maharama

1859 - oficjalnie rozpoczęła działalność **pierwsza żydowska szkoła elementarna** w Lublinie

1862 - **Reforma Wielopolskiego** umożliwiła Żydom zamieszkiwanie w Lublinie i wzięcie udziału w wyborach do Rady Miejskiej

1870 - Gmina Żydowska zakupiła budynek przy ul. Grodzkiej, gdzie **powstał sierociniec dla dzieci żydowskich**. Kuratorem sierocińca był Józef Goldsztern. W marcu 1942 r., podczas likwidacji getta na Podzamczu, dzieci wraz z personelem zostały zamordowane przez hitlerowców

1887 - otwarto Szpital Gminy Wyznaniowej Żydów

1897 - otwarcie **pierwszej prywatnej żydowskiej szkoły średniej** Nusyma Rajchtensztajna

XX w.

1903 - powstanie Koła Socjalistycznego Powszechnego Związku Robotniczego Bund

1908 - powstało towarzystwo kulturalne w celu krzewienia literatury pięknej i pieśni żydowskiej pod nazwą Hazomir

1910 - zorganizowano towarzystwo dla upowszechniania języka i kultury żydowsko-hebrajskiej pod nazwą Chowewej Sfos Ewer (Miłośnicy Języka Przeszłego)

1916 - powstały pierwsze w Lublinie dwie szkoły średnie - gimnazja: męskie kierowane przez Szymona Szpera i żeńskie kierowane przez Różę Szperową, po śmierci Szymona (1919) Szperowa utworzyła gimnazjum koedukacyjne, które przetrwało do 1932 roku.; **Przedmieście Wieniawa włączono do Gminy Żydowskiej w Lublinie**. Wieniawa dysponowała zabytkową synagogą i cmentarzem. Ukazał się polskojęzyczny **tygodnik społeczno-kulturalny „Myśl Żydowska”**

1917 – otwarcie **Żydowskiej Biblioteki Publicznej** w Lublinie

1918 - w Lublinie ukazał się **dziennik w języku jidysz** "Lubliner Tugblat" (Dziennik Lubelski). Redakcja

mieściła się przy ul. Królewskiej 12, a pierwszym redaktorem został Szlomo Baruch Nisenbaum

1924 - Położono kamień węgielny pod budowę gmachu uczelni Jeszywas Chachmej Lublin (22 V 1924 r.); w uroczystości brało udział około 20 000 osób

1930 - **uroczyste otwarcie Jeszywas Chachmej Lublin (Uczelnia Mędrców Lublina)**, rektorem i jednocześnie rabinem Lublina został uczony talmudysta Majer Szapiro, który był przez wiele lat był posłem na sejm z ramienia partii Agudas Israel

1933 - **śmierć rabina Majera Szapiry**

1936 - Gmina Żydowska uchwaliła **rezolucję protestującą przeciwko wprowadzeniu w polskich uniwersytetach gett ławkowych** dla Żydów. Rozpoczęcie budowy Domu Ludowego im. Icchaka L. Pereca przy ul. Czwartek

Druga wojna światowa

1939 - Lublin zamieszkiwało ponad 120 000 obywateli, w tym ponad 42 000 Żydów

18.09.1939 Niemcy wkraczają do Lublina. 9 XI SS **usunęła wszystkich Żydów z Krakowskiego Przedmieścia i przyległych ulic (500 rodzin)**, dając im na opuszczenie mieszkań 10 minut. Przeprowadzono spis Żydów, wprowadzono obowiązek noszenia białej opaski z gwiazdą Dawida na prawym rękawie ubrania. Rozpoczęły się łapanki. Niemcy wprowadzili się do żydowskich mieszkań, niszczyli i rabowali ich mienie, na ulicy Lipowej utworzono obóz dla jeńców żydowskich

1940 - Niemcy mianowali w Lublinie **Radę Żydowską - Judenrat** - z prezesem Henrykiem Bekkerem i dwoma wiceprezesami Salomonem Kestenbergem i adwokatem Markiem Altenem. Członków judenratu było 10. Wszystkie synagogi i domy modlitwy zamknięto

1941 - **Utworzono w Lublinie getto** obejmujące dzielnicę żydowską z następującymi ulicami: Lubartowska po stronie nieparzystej, Kowalska, Szeroka, Cyrylicza, Zamkowa, Nadstawną, Krawiecka, Podzamcze, Czwartek i Jateczna

1941 - Niemcy utworzyli na przedmieściach Lublina **obóz koncentracyjny Majdanek**

1942 - W marcu tego roku **rozpoczęto likwidację getta w Lublinie**, uznawaną za **początek "Akcji Reinhardt"**. Każdego dnia wywożono blisko 1500 Żydów. W krótkim okresie czasu Niemcy wywieźli przeszło 30 000 Żydów do obozu zagłady w Bełżcu. Pozostałych Żydów - 4000 osób przewieziono w kwietniu do getta na Majdanie Tatarskim, skąd jesienią (9 listopada 1943) wszystkich zamordowano w obozie na Majdanku

1942 - Niemcy przystąpili do **wyburzania budynków dzielnicy żydowskiej**, gdzie było getto

1943 - Majdanek, Poniatowa i Trawniki to największe obozy zagłady Żydów na ziemi lubelskiej. Początkowo były to obozy morderczej pracy. W listopadzie 1943 r. w ciągu jednego dnia zamordowano na Majdanku 18 400 osób, w ciągu następnych kilku dni w Poniatowej 15 000 i w Trawnikach 10 000. W tym krótkim czasie **zamordowano ponad 42 000 Żydów**. Hitlerowcy nazwali tę akcję **Akcją Dożynki**

22.07.1944 - wyzwolenie Lublina. Pozostali przy życiu Żydzi lubelscy wracali z różnych stron do rodzinnego miasta. W drugiej połowie tego roku **powstała Żydowska Komisja Historyczna w Lublinie**, której zadaniem było zbadanie historii Żydów w Polsce w okresie okupacji hitlerowskiej

Okres Powojenny

1947 - **Żydowski Komitet Ziomkostwa Lubelskiego zorganizował zjazd Żydów** - byłych mieszkańców Lublina

1963 - Między ulicą Świętoduską a Nową na byłym placu targowym, obecnie nazwanym Placem Ofiar Getta - **postawiono pomnik poświęcony pomordowanym Żydom z Lublina**

- 1968 - 1969 - Okres największej emigracji Żydów z Polski Ludowej.** Opuściło wówczas Polskę wiele tysięcy obywateli pochodzenia żydowskiego. W Lublinie pozostała jedynie niewielka grupa Żydów (około 25 osób), w tym nie było 10 mężczyzn, co nie pozwalało na spełnienie wymogów religijnych tzw. *minjan*, obowiązującego przy modlitwach w bożnicy i na pogrzebach
- 1984** - Telewizja Polska nakręciła film pt. „**W każdej garstce popiołu...**” w którym Symcha Wajs przedstawił kilka fragmentów z życia i działalności Żydów lubelskich w okresie międzywojennym
- 1985** – 55. rocznica otwarcia uczelni rabinackiej Jesziwas Chachmej Lublin, wmurowanie tablicy pamiątkowej na ścianie budynku Collegium Maius przy ul. Lubartowskiej, gdzie do 1939 r. mieściła się uczelnia
- 1989** - Decyzją Urzędu Wojewódzkiego powstało (18.01.1989) **Towarzystwo Opieki nad Pamiątkami Kultury Żydowskiej** w Lublinie. **Wydano książkę Róży Fiszman Sznajdman „Mój Lublin”**
- 1990** - Uroczystość sześćdziesięciolecia otwarcia Jesziwas Chachmej Lublin; na uroczystość przybył z Izraela bratanek rabina Szapiry - Dow Szapira, były student uczelni w latach 30.
- 1994** - Od 14 do 16 grudnia odbyła się sesja naukowa pt. „Żydzi lubelscy” zorganizowana przez Towarzystwo Opieki nad Pamiątkami Kultury Żydowskiej w Lublinie, Muzeum Lubelskie na Zamku oraz Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”. Sesja poświęcona kulturze żydowskiej
- 1995** - Lubelski Koncert Pieśni Żydowskich w języku jidysz - Katherina Muether, Ulrich George
- 1996** - Sesja "Brama Pamięci - Miasto żydowskie"
- 1997** - Pierwsza polska prezentacja prac Symche Nornberga w Lublinie – obrazy i akwarele
- 1998** - otwarcie wystawy "Wielka Księga Miasta", przypomnienie żydowskiej społeczności Lublina
- 1999** - Prezentacja instalacji artystycznej "Schirne - Świątynia Pokoju" upamiętniającej 55 rocznicę wyzwolenia obozu koncentracyjnego na Majdanku; Mini sesja - debata "Spotkanie z mesjanizmem i mistyką żydowską"
- 2000** - **Misterium Jedna Ziemia - Dwie Świątynie** na Starym Mieście, **Misterium "Dzień Pięciu Modlitw"** na Majdanku
- 2002** - **Misterium Światła i Ciemności**, 60 rocznica likwidacji lubelskiego getta
- 2003** - Chanuka - Święto Świąteł. Spotkanie świąteczne w budynku dawnej Jesziwas Chachmej Lublin
- 2004** - W Lublinie mieszkało kilkadziesiąt osób pochodzenia żydowskiego; Talila, Ben Zimet i le Yiddisch Orchestra Koncert - wspomnienia o przedwojennym świecie Żydów w języku francuskim i w jidysz; Purim - Święto Losów - Spotkanie świąteczne zorganizowane w Jesziwas Chachmej wspólnie z Towarzystwem Społeczno Kulturalnym Żydów; Wizyta Davida Pelega- ambasadora Izraela w Polsce; Symboliczny Szabas w Jesziwas Chachmej Lublin Uroczystość zorganizowana wraz z Warszawską Gminą Żydowską
- 17.03.2005** - Uroczyste obchody XI Sijum HASZAS w Jeszowie z udziałem chasydów z Ameryki, Europy Zachodniej i Wschodniej. Transmisja internetowa wydarzeń w Lublinie podczas uroczystości w Nowym Jorku
- 2006** - Międzynarodowa Konferencja Naukowa "Żydzi w Lublinie. Żydzi we Lwowie. Miejsca - Pamięć – Współczesność"
- 2008** - **Pamięć Sprawiedliwych - Pamięć Światła**. **Misterium** społeczno-artystyczne upamiętniające Żydów lubelskich i ratujących ich w czasie II wojny światowej Polaków

17.03.2012 - Misterium Ocalone Losy. W przestrzeni Ośrodka zostało przygotowanych kilkadziesiąt miejsc, w których ocaleni z Zagłady lubelscy Żydzi oraz ich potomkowie opowiadali młodym mieszkańcom Lublina – uczniom liceów, swoje historie.

17.03.2012 - 70. rocznica likwidacji getta na Podzamczu. Odtworzenie nagrań utworów „Brygada śmierci” oraz "Kadisz. Łódzkim Abramkom, którzy chcieli żyć. Polakom, którzy ratowali Żydów" Krzysztofa Pendereckiego w obecności Kompozytora.

04-08.08.2013 - Seminarium Teaching about the Holocaust at Memorial Sites. Seminar for Yad Vashem European Seminar Graduates.

05.11.2013 - Misterium Ocalone Losy. W Misterium wzięli udział Świadkowie Historii – mieszkańcy miasta pamiętający okres niemieckiej okupacji i Zagładę ludności żydowskiej. To oni przekazali pamięć o tamtych wydarzeniach lubelskim licealistom.

Wielokulturowy Lublin

Lublin jest miastem położonym w środkowo-wschodniej Polsce, które przez kilka wieków znajdowało się na centralnym europejskim szlaku handlowym, gościło wielu wybitnych twórców i osobistości. To miasto wieloetniczne i wieloreligijne, w którym kiedyś spotkały się różne narody i kultury (m.in. Ormianie, Ukraińcy, Białorusini, Tatarzy). To miasto uniwersytetów, zabytków, muzeów i teatrów, ale też miasto – jak i jego mieszkańcy – mocno doświadczone przez historię. Do wybuchu II wojny światowej żyło tu ok. 129 tysięcy osób. Wśród nich 1/3 stanowili Żydzi. Prawie nikt z nich nie przeżył wojny.

Spółeczność żydowska w Lublinie

Dzieje Lublina są nierozzerwalnie związane z życiem społeczności żydowskiej, która przez blisko 500 lat współkształtowała charakter miasta, jego klimat duchowy i umysłowy. Lublin należał do jednego z najważniejszych miast w historii Żydów wschodnioeuropejskich. Przez kilka stuleci był ważnym centrum żydowskiej nauki i kultury. Lublin zasłynął jako miasto: **Sejmu Czterech Ziem (Waad Arba Aracot)**, miasto nazywane „**Jerozolimą Królestwa Polskiego**” ze względu na rozwinięte życie społeczności żydowskiej w tym mieście lub też nazywane „**Żydowskim Oxfordem**” ze względu na poziom edukacji religijnej.

Żydzi w Lublinie pojawili się, według niepotwierdzonych przekazów, w XIV w. Od tego czasu ich obecność wywierała długotrwały wpływ na kształt kultury, edukacji, religijności i życia społecznego miasta. W XVI w. Lublin słynął jako miasto autonomii Żydów Polskich. Organem samorządowym tej autonomii był **Sejm Czterech Ziem** (Waad Arba Aracot), powołany przez delegatów z największych polskich miast – Krakowa, Poznania, Lwowa i Lublina. Żydzi w Lublinie prowadzili aktywne życie religijne. Lublin był miastem wielu synagog i domów modlitwy. Tutaj rozwijał się w XVIII w. ultraortodoksyjny żydowski ruch religijny – chasydyzm, związany z wybitnymi przedstawicielami, takimi jak **Widzący z Lublina – Jaakow Icchak Horowitz**. Również społeczność ortodoksyjna miasta miała swoich wybitnych rabinów, takich jak **Szalom Szachna, Salomon Luria** czy **Majer Szapiro**. Bogate życie religijne wyraźnie oddziaływało na poziom edukacji. W Lublinie w XVI w. powstała **Akademia Talmudyczna** przy Synagodze Maharszala, a w dwudziestoleciu międzywojennym słynna na całą Środkową Europę **Jeszywas Chachmej Lublin**. Dzięki tak znamienitym ośrodkom Lublin zyskał rangę „Żydowskiego Oxfordu”. Równie bogate było życie kulturalne lubelskich Żydów. W Lublinie rozwijało się w XVI w. **drukarstwo hebrajskie**. Tutaj po raz pierwszy drukowano traktaty Talmudu

i powstawały jedne z pierwszych drukarni hebrajskich w Polsce. Rozwijało się rzemiosło artystyczne i sztuka nowoczesna. Działały teatry i wydawano prasę żydowską. W okresie międzywojennym rozwijało się intensywnie m.in. życie polityczne.

Okres II wojny światowej położył kres kulturze materialnej i duchowej społeczności Żydów lubelskich. Lubelszczyzna była terenem przeznaczonym do realizacji planu „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”, stała się miejscem gett, gett tranzytowych, obozów pracy przymusowej, obozów koncentracyjnych (Majdanek) i zagłady (Majdanek, Sobibór, Bełżec). Dziś jest również miejscem upamiętnienia obecności społeczności żydowskiej i pozostałej po niej pustki.

Życie Żydów obecnie zamieszkujących Lublin skupione jest wokół lubelskiej Jesziwy i Izby Pamięci Żydów Lubelskich z działającą bożnicą Chewra Nosim (ul. Lubartowska 8).

Do istniejących do dziś materialnych śladów obecności Żydów w Lublinie należą:

- studnia znajdująca się na terenie dzisiejszego dworca PKS, a w dawnej dzielnicy żydowskiej, z której czerpali wodę mieszkańcy tamtejszej okolicy;
- lampa stojąca przy dzisiejszej ulicy Podwale, a niegdyś Krawieckiej. Latarnia ta jest niegasnącym światłem upamiętniającym życie mieszkańców dzielnicy żydowskiej;
- parochet, kotara zasłaniająca w synagodze Aron ha-kodesz – szafę ołtarzową, w której przechowuje się zwoje Tory, pochodzący z Synagogi Maharszala w Lublinie, znajdujący się w Gminie Żydowskiej w Bielsku-Białej.

Żydowskie miasto w Lublinie

Ulica Szeroka

Ulica Szeroka w Lublinie jest naprawdę szeroka i obramowana z obu stron wysokimi, dwu lub trzypiętrowymi domami. Kiedyś były one – tak jak na Starówce – zwrócone ścianami szczytowymi do ulicy i posiadały takie same, pokryte dachówkami występy murów. Ale z upływem lat domy te tak „gruntownie” przebudowano, że nie sposób dostrzec na nich patyny wieków. Charakterystyczny jest wielki magazyn u wylotu ulicy, bezpośrednio łączący się z Bramą Żydowską, oraz grupa domów pod numerami 9-21 przylegających tylnymi ścianami do Góry Zamkowej. Tutaj między domami pod numerami 7 i 9 zaczyna się ulica Podzamcze, od której wiedzie wejście do zamku. Nie do końca potwierdzona legendą tradycja mówi, że przy ulicy tej pod numerem 19 obradował kiedyś sejm żydowski, co jest tym trudniejsze do sprawdzenia, że ostatni sejm żydowski zebrał się w Lublinie w roku 1682. (...)

Na tej samej ulicy pod numerem 28 stoi dom rodzinny Horowiców. Są to potomkowie Widzącego z Lublina, Jakuba Icchaka Horowica, którzy do dziś dumni są ze swego przodka i stale procesują się o dom! Na podwórzu, na który wchodzi się przez wąski korytarz, stoi obszerny parterowy dom z drewnianym dachem i wieloma dużymi oknami. Jest to klauza, w której modlił się i spędzał większą część dnia Widzący. Swoje właściwe mieszkanie miał w domu stojącym od ulicy na pierwszym piętrze. Sama klauza jest wielką, źle otynkowaną salą z sufitem z drewnianych bali. Przy wejściu widzimy małe przepierzenie w kształcie chrząszcza, za którym modliły się kobiety.

W okresie napoleońskim z klauzy tej promieniował na wszystkie strony blask Widzącego. Tutaj znajdowało się duchowe centrum znacznej części polskiego żydostwa, tutaj układano plany i tutaj niweczono plany możliwych tego świata. Dzisiaj w dni powszednie klauza jest przytułkiem dla biednych i kalek, którzy przebywają tu dzień i noc, grzejąc się w zimie przy wielkim piecu. Kilka domów dalej (ul. Szeroka 40) stoi dom rodzinny Eigerów. W nim Leibele Eiger zostawszy chasydem założył swoją klauzę, i tu zbierali się jego zwolennicy. Dwa domy dalej (ul. Szeroka 44) znajduje się synagoga Parnasu, założona przez Abrahama Heilperna. Naprzeciwko niej widzimy ulicę Jateczną. To właśnie ten teren dr Izaak Maj zakupił w XVI wieku od wojewody Tęczyńskiego i przekazał gminie pod budowę synagogi, akademii itp. Rzeczywiście postawiono tutaj wszystkie instytucje kahalne i zabudowano całą parcelę za wyjątkiem niewielkiego placu.

Majer Bałaban, *Żydowskie miasto w Lublinie*, tłum. Jan Doktor, Berlin 1919, reprint: Lublin 1991.

Specyfika i koloryt ulicy Szerokiej

Zabudowana była dwu lub trzypiętrowymi kamienicami i jako jedna z niewielu w dzielnicy żydowskiej mogła poszczycić się brukiem, którego brakowało przy innych żydowskich ulicach i zaułkach. Domy przy ulicy Szerokiej nie posiadały kanalizacji. W żadnym nie było toalety w mieszkaniach, mieściły się one na podwórkach i były wspólne dla wszystkich lokatorów. (...) Na Szerokiej zawsze był duży ruch, mnóstwo przechodniów, sprzedawców niosących swój towar i głośnym krzykiem zachęcających do kupowania towarów.

Znaczna liczba „nosiwodów” dźwigała w żelaznych wiadrach wodę, małe dzieci bawiły się na ulicy, handlarki wystawiały z różnymi sprzętami i naczyniami wypełnionymi pieczywem, słychać było nieustanny gwar rozmów, czasem kłótni. Przy studniach, skąd czerpało się wodę zawsze był wielki tłum. Sprzedawcy przesiadywali przed swoimi sklepami, na ulicy przed sklepami rozmieszczone były stołki, ławki, worki i różne inne rzeczy, na środku chodnika stała waga z olbrzymimi worami mąki, otoczona tłumem zmęczonych tragarzy. Przez Szeroką ciągnął się zawsze sznur wozów i dwukółek. Wszystkie sklepy znajdujące się na Szerokiej miały namalowany na okiennicach, które zamykano na noc, rodzaj handlu: szewc miał buta, krawiec kawałki materiału, sprzedaż wody oznaczał namalowany syfon. Jednocześnie w piątkowe wieczory Szeroka zamieniała się w ulicę świąteczną. Bo tu właśnie zmierzali lubelscy chasydzi chcący się modlić. Przy Szerokiej znajdowało się kilkanaście synagog i domów modlitwy. Najważniejszym z nich była Kotler-szul, synagoga kotlarska przy ulicy Szerokiej 2. Równie ważna była synagoga przy Szerokiej 40. Należała ona do cadyków z lubelskiej dynastii Eigerów, założonej przez Judę Lejba Eigera. W każde święto żydowskie ulica czarniała od świątecznych chałatów, gwaru modlitw i rozmów. (...) Jeszcze w okresie międzywojennym można było usłyszeć tu rozmowy „po żydowsku” czyli w jidysz. Nawet szyldy na sklepach w wielu przypadkach miały tylko żydowskie napisy. Był to całkiem inny świat od tego, z którym przechodzień stykał się (...) w polskiej części miasta.

Robert Kuwałek, *Ulica Szeroka*, http://www.jews-lublin.pl/?page_id=60 (dostęp: 2010.)

Ulica Lubartowska

Najdłuższą ulicą dzielnicy żydowskiej była Lubartowska. Miała ponad kilometr długości i prowadziła do nowego cmentarza żydowskiego położonego przy ulicy Obywatelskiej, zaś z przeciwnej strony przechodziła w ulicę Nową na wysokości Kowalskiej. Charakterystyczną jej cechą była ciasna zabudowa oraz całkowity brak zieleni. Dopiero przy końcu tej ulicy znajdował się niewielki sad, oraz dziedziniec szpitala żydowskiego, gdzie rosły nieliczne drzewa.

Róża Fiszman-Sznajdman, *Mój Lublin*, Lublin 1989, s. 78.

Ulica ta robi zupełnie szczególne wrażenie. Obok małych bud stoją na niej czteropiętrowe domy z nowoczesnymi fasadami, które nadają dzielnicy pozór wielkomiejskości. Mieszkają w nich bogaci ortodoksyjni Żydzi i kupcy, którzy na tej samej ulicy mają swoje hurtownie i sklepy. Ulica pełna jest ludzi, handluje się tu wszystkim, gdyż to właśnie tutaj znajduje się giełda różnorodnych towarów, także rubli i koron, które w okresie okupacji stanowiły ulubiony przedmiot spekulacji. Przy sklepach stoją tragarze opasani powrozami, którzy czekają na okazję do zarobku. Są to silni Żydzi o krzepkich dłoniach – przeciwieństwo uczonych, ale dychawicznych talmudystów, jakich spotykaliśmy w szkołach i klauzach przy ul. Szerokiej. Na rogu ulicy stoi zasłuchany tłum sprzedawców, którzy na chwilę wyszli ze swoich sklepów, dziewczyny z koszykami i dzieci z tornistrami. Otaczają oni ślepcę, który rzewnym głosem śpiewa znane wszystkim pieśni i tym zarabia na chleb. Tych ślepych śpiewaków uwieczniło już wielu malarzy, których wojna przygnała tu z dalekiego Zachodu.

Majer Bałaban, *Żydowskie miasto w Lublinie*, Berlin 1919, tłum. Jan Doktor, reprint: Lublin 1991.

Targ żydowski

Na terenie Miasta Żydowskiego znajdowały się dwa place targowe. Pierwszy z nich – polski – ciągnący się wzdłuż ulicy Nowej aż do zegara miejskiego, mieścił się w niedalekiej odległości od dzielnicy chrześcijańskiej, a jatki znajdujące się tam były własnością chrześcijan. Drugi natomiast, zwany Targiem Rybnym, bądź żydowskim, mieszczący się u zbiegu Lubartowskiej i Nowego Placu Targowego, położony był w samym środku dzielnicy żydowskiej. Tamtejsze jatki należały do żydowskich rzeźników i sprzedawano tam koszerne mięso. Chłopi codziennie przywożący furmankami zaopatrzenie na obydwie targi mieli świetne rozeznanie w zwyczajach żydowskich i zaopatrywali tę dzielnicę przez wszystkie pory roku, przywożąc odpowiednie produkty rolne na każde święto żydowskie, sprzedawane po odpowiednio niższych cenach. Wśród nich można wymienić: drób, warzywa, grzyby, owoce i przetwory mleczne. Na placu tym znajdowały się toalety publiczne – jedyne tego typu urządzenia komunalne – dla mieszkańców i przyjezdnych chłopów.

Abraham Cwi Mizles, *Zaulek (dos Gesl)*, „Scriptores” nr 27, 2003.

Zagłada lubelskich Żydów

Przed wybuchem II wojny światowej co trzeci mieszkaniec Lublina, liczącego wówczas 120 tys. mieszkańców, należał do społeczności żydowskiej. Wskutek polityki okupanta cała ta ludność została wymordowana, a jej dzielnice, ulice i domy – zrównane z ziemią.

Dystrykt lubelski miejscem zagłady Żydów z całej Europy

W latach 1939-1944 dystrykt lubelski stał się pod rządami nazistów gigantycznym obozem pracy i śmierci dla setek tysięcy polskich Żydów, jak również deportowanych tutaj żydowskich mieszkańców Niemiec, Francji, Holandii, Czech, Słowacji, Austrii Grecji i ZSRR. Generalne Gubernatorstwo (GG) – utworzone w październiku 1939 roku z okupowanych polskich terenów nie wcielonych do Rzeszy Niemieckiej, stało się, wraz z siecią gett, obozów pracy przymusowej, obozów koncentracyjnych i obozów śmierci, centrum zagłady europejskich Żydów. Początkowo Generalne Gubernatorstwo składało się z 4 dystryktów: lubelskiego, warszawskiego, krakowskiego oraz radomskiego. Z początkiem sierpnia 1941 r. został utworzony dystrykt Galicja.

Represje wobec Żydów. Obozy pracy przymusowej

Od pierwszych tygodni okupacja niemiecka wiązała się z represjami wobec ludności żydowskiej, które nie miały żadnych prawnych konsekwencji dla prześladowców. Szykany i ograniczenia obecne były w różnych dziedzinach życia społeczności żydowskiej. Zgodnie z rozporządzeniem Generalnego Gubernatora Hansa Franka z dnia 23 listopada 1939 r., które nabierało mocy prawnej z dniem 1 grudnia 1939 r., Żydzi mieli zostać oznakowani opaskami, na których miała znajdować się gwiazda Dawida. Przymus noszenia opasek obejmował Żydów od 10 roku życia.

Żydów oznakowano żółtymi gwiazdami Dawida, które musiały być przyszyte na lewej piersi oraz na plecach; w środku gwiazdy widniał czarny napis „Jude”.

W dniu 26 października 1939 r. zostało wydane rozporządzenie o przymusie pracy. Akt wykonawczy do tego rozporządzenia wydał Wyższy Dowódca Policji i SS w GG Krüger w dniu 12 grudnia 1939 r. Na mocy zarządzenia Krügera przymus pracy objął wszystkich Żydów w wieku od 14 do 60 lat. W związku z tym na terenie Lublina powstało wiele obozów pracy przymusowej. Pierwszy z nich powstał w listopadzie przy ul. Lipowej 7 z inicjatywy Dowódcy SS i Policji na dystrykt lubelski Odilo Globocnika. 9 listopada miała miejsce pierwsza akcja wyrzucania Żydów (500 rodzin), ale także Polaków, z mieszkań znajdujących się przy centralnych ulicach miasta.

Przesiedleniom towarzyszyło plądrowanie mieszkań i rabunek cenniejszych przedmiotów. Rozporządzenia władz niemieckich coraz bardziej ograniczały swobodę poruszania się Żydów po mieście i zakazywały korzystania z różnego rodzaju usług – w tym możliwości korzystania z usług szpitali i gabinetów lekarskich.

Władze okupacyjne stopniowo przejmowały żydowskie nieruchomości. Wszystkie zarządzenia i nakazy zmierzały do izolacji, spychania na margines społeczeństwa i wyeliminowania Żydów z życia gospodarczego miasta, a tym samym odebrania im ekonomicznych podstaw egzystencji. Równolegle władze niemieckie dążyły do degradacji potrzeb duchowych i kulturalnych Żydów. Zamknięto szkoły, synagogi i domy modlitwy. Zakazano korzystania z dostępnych urzędów pocztowych. W styczniu 1940 roku Rada Żydowska utworzyła Wydział Pocztowy dla ludności żydowskiej przy ul. Grodzkiej 11. Następnie został on przeniesiony na ul. Kowalską 2.

W maju 1940 roku powstał drugi duży obóz pracy przymusowej na terenie dawnego lotniska Lubelskiej Wytwórni Samolotów Plage-Laśkiewicz przy ul. Chełmskiej. Obóz na tzw. Flugplatzu był podporządkowany Dowódcy Policji i SS na dystrykt lubelski Odilo Globocnikowi. Od wiosny 1942 r. obóz na Flugplatzu był wykorzystywany jako główna sortownia mienia po zamordowanych Żydach w toku „Akcji Reinhard”. Mniejsze obozy pracy przymusowej istniały przy ul. Probostwo 6, ul. Browarnej 2, ul. Ogrodowej 4, na Czechowie i na Wieniawie przy ul. Ogródkowej 4.

Getto na Podzamczu

Zgodnie ze spisem z końca 1940 r. na terenie Lublina zamieszkiwało ok. 43 tys. Żydów. Przyrost ludności żydowskiej w stosunku do 1939 r. był skutkiem napływu do Lublina uchodźców z zachodniej Polski i terenów wcielonych do Rzeszy. W marcu 1941 roku w Lublinie zostało utworzone dla ludności żydowskiej getto, którego granice były wyznaczone ulicami: od rogu Kowalskiej, przez Kowalską, Krawiecką wzdłuż bloku domów, przecinając wolne pole Siennej od Kalinowszczyzny aż do rogu Franciszkańskiej, następnie przez Unicką aż do rogu Lubartowskiej, Lubartowską aż do rogu Kowalskiej 3. Powstanie getta wiązało się z koniecznością przeniesienia się ludności polskiej, która zamieszkiwała w dzielnicy przeznaczonej na getto, do innych części miasta. Mieszkania po przesiedlonych do getta Żydach otrzymywali z kolei Polacy wyrzuceni ze swoich mieszkań znajdujących się w centrum miasta, a które miały być zagospodarowane na niemieckie instytucje.

Ponad 9 tys. Żydów zostało przesiedlonych do małych miasteczek położonych w powiecie lubelskim m. in. do Bełżyc, Bychawy, Parczewa, Lubartowa czy Żółkiewki. Wiele z osób przesiedlonych wróciło jednak z powrotem do Lublina. W październiku 1941 roku w mieście przebywało już 40 tys. Żydów. W tym czasie w getcie lubelskim panowała duża ciasnota mieszkaniowa, katastrofalne warunki higieniczne i głód, które przyczyniały się do dużej śmiertelności.

Powstanie getta było kolejnym etapem przygotowywanej akcji wywożenia jego mieszkańców do obozów zagłady. W przededniu rozpoczęcia „Akcji Reinhard” w Lublinie przebywało ok. 35 tys. Żydów. Na przełomie stycznia i lutego 1942 r. władze niemieckie przystąpiły do grodzenia dzielnicy żydowskiej. Nigdy ten plan nie został ukończony, gdyż drutem nie została otoczona ulica Ruska. W nocy z 16 na 17 marca 1942 roku rozpoczęła się likwidacja lubelskiego getta, która była początkiem „Akcji Reinhard” – zagłady Żydów na terenie Generalnej Guberni. Tego dnia odszedł pierwszy transport liczący 1,4 tys. osób do obozu zagłady w Bełżcu, do którego wysłano do połowy kwietnia 1942 roku ponad 26 tys. Żydów.

Getto na Majdanie Tatarskim

Ponad 7 tys. Żydów zostało „przesiedlonych” do nowo powstałego getta na Majdanie Tatarskim, przy czym tylko 4250 osób dostało zezwolenie na osiedlenie się w „małym getcie”.

Po przeprowadzonym przez władze SS i policję spisie ludności w tym tzw. „getcie wzorcowym” (Mustergetto), okazało się, że przebywa w nim nielegalnie ok. 3 tys. osób. W wyniku dokonanej w dniu 20 kwietnia 1942 r. selekcji ok. 1,2 tys. mieszkańców getta, którzy nie posiadali J-ausweisów, zostało przeniesionych do obozu koncentracyjnego na Majdanku. Dzieci, osoby starsze i niedołążne zabito na terenie getta. Selekcje i akcje wysiedleńcze powtarzano co kilka tygodni, aż do ostatecznej likwidacji „wzorcowego getta”.

W dniach 9-11 listopada 1942 roku miała miejsce ostateczna likwidacja getta na Majdanie Tatarskim. Część osób rozstrzelano na miejscu a około 3 tys. ludzi umieszczono w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Getto – po usunięciu ludności żydowskiej i rabunku jej mienia – podpalono. Z momentem likwidacji getta przestała istnieć żydowska społeczność Lublina z wyjątkiem osób zatrudnionych w obozach pracy przy ul. Lipowej, na Flugplatzu, żydowskich więźniów Majdanka i więzienia gestapo na Zamku.

Wyburzenie dzielnicy żydowskiej na Podzamczu. Akcja Dożynki na Majdanku i na Lubelszczyźnie

Kolejnym etapem Zagłady było wyburzenie dzielnicy na Podzamczu mające na celu zniszczenie wszelkich śladów materialnej kultury pozostałej po społeczności żydowskiej Lublina. Z przestrzeni miasta zniknęły istniejące od wieków ulice i domy. Do wyburzania domów i niwelacji cmentarza żydowskiego na Wieniawie pod budowę nowego stadionu sportowego (Kommando Sportplatz) zatrudniano żydowskich więźniów z obozu pracy przymusowej przy ul. Ogródkowej 4. W dniu 3 listopada 1943 roku jednostki SS i policji dokonały ostatecznej wielkiej egzekucji na Majdanku i w Trawnikach. Zginęła wówczas większość żydowskich więźniów pracujących w obozach pracy w Lublinie. Zbrodnia ta przeprowadzona przy dźwiękach muzyki nosiła kryptonim Akcja Dożynki (Aktion Erntefest). W dniu 4 listopada Akcja Dożynki została przeprowadzona w obozie pracy w Poniatowej. Akcja Dożynki była ostatnim etapem Akcji Reinhardt. W dniach 3 i 4 listopada 1943 roku w dystrykcie lubelskim SS i Policja rozstrzelała ponad 42 tys. Żydów (ok. 18 tys. w obozie koncentracyjnym na Majdanku, ok. 14 tys. w obozie pracy w Poniatowej, ok. 10 tys. w obozie pracy w Trawnikach). Była to największa zbrodnia w historii obozów koncentracyjnych przeprowadzona w tak krótkim czasie na przedstawicielach jednej grupy etnicznej.

Źródło: www.teatrnn.pl